

KISS LAJOS

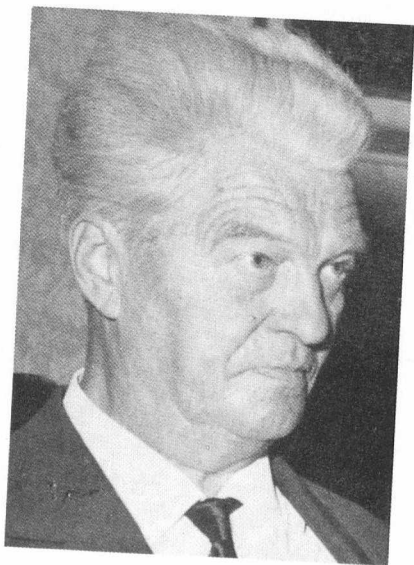
★

KNIEZSA ISTVÁN

A MÚLT MAGYAR TUDÓSAI

FŐSZERKESZTŐ:

SZABADVÁRY FERENC



33561
KISS LAJOS,

KNIEZSA ISTVÁN



AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

MTAK



697760

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

ISBN 963 05 6731 8

Kiadja az Akadémiai Kiadó
1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 19-35.

Első magyar nyelvű kiadás: 1994

© Kiss Lajos, 1994

Minden jog fenntartva,
beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás,
valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Hungary

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Könyvleltár 48.38 /19 94... sz.

TARTALOM

Életútja	7
Családi háttér. Középiskolai tanulmányok	7
A lövészároktól a bölcsészdoktori diplomáig	12
Ösztöndíjas tanulmányutak. Könyvtároskodás	19
Egyetemi tanárság. Akadémiai tagság	23
A tudományos közéletben	33
Hirtelen halál	40
Életműve	43
A magyar helyesírás története	43
Helynévkutatás	53
A személynevek vizsgálata	62
Speciális szlavisztikai témák	69
Jövevényszó-vizsgálatok	75
A magyar nyelv szláv jövevényszavai I.	81

A nyelvtudományi kritika mestere	102
Nyelvészeti szemlélete	120
A tudós és az ember	126
Jelentősége	131
Bibliográfia	133
Kniezsa István főbb munkái	133
Kniezsa István szerkesztői tevékenysége	138
A Kniezsa Istvánról szóló irodalom-ból	140

ÉLETÚTJA

CSALÁDI HÁTTÉR.

KÖZÉPISKOLAI TANULMÁNYOK

Knieszsa István, a XX. század magyar nyelvtudományának és szlavisztikájának markáns egyénisége és nemzetközileg is megbecsült művelője a történelmi Magyarország legészakabbra nyúló vármegyéjének, a lengyel határszélen elterülő Árvának Trsztena nevű helységében született 1898. december 1-jén. A szlovákoktól lakott, de a XV. században a szlovák *Trstená* névnek értelmileg megfelelő magyar *Nádasd* néven is emlegetett település már korábban is indított útnak nyelvészeket, még ha nem is akkora formátumúakat, mint Knieszsa István. Trsztenának volt a szülötte Ján Koiš

(1793–1839) lexikográfus, aki kéziratban maradt össz-szláv szótárakat szerkesztett Pesten. Nála jóval ismerőbb az ugyancsak trsztenai születésű Martin Hattala (1821–1903) nyelvész, aki a prágai Károly Egyetem szlavisztikai professzora volt. Értékes munkát végzett a Ludovit Štúrtól közepszlovák nyelvjárási alapra helyezett szlovák irodalmi nyelv grammatikájának kidolgozásában és a balti-szláv összehasonlító nyelvészetben.

A szlovák nemzetiségű család, amelyben Kniezsa István született, földművelésből élt, szegényesen. Az édesapa, Kniezsa Péter élete utolsó éveiben vasúti segédmunkás volt. 1905-ben halt meg. Az özvegy édesanyja – leánynevén Stefanidesz Cecília – kisegítő munkásnőként kereste

meg öt gyermeke (három leánya és két fia) számára a legszükségesebbet.

A *Kniezsa* családnév (szlovák írásmóddal *Knieža*) a szlovák *knieža* 'fejedelem, herceg' méltóságnévből alakult. Nyelvi származását tekintve ez a szlovák *knieža* összetartozik a magyar *kenéz* délszláv előzményével. Amikor tehát a Kruzsokban (a magyar nyelvészek kötetlen összejövete-lén) vagy máshol folytatott társalgás közben a bizalmas „Kenéz tanár úr” megszólítással fordultunk Kniezsa Istvánhoz, etimológiai szempontból egy szócsaládon belül maradtunk.

A trsztenai Kniezsa család gyermekei közül egyedül István járt középiskolába. Szülőfalujában elvégezte a gimnázium négy osztályát, majd – édesanyja kívánságának engedve – annyi más jó eszű, szegény sorsú ifjú-

hoz hasonlóan papi pályára készült, és a nyitrai egyházmegyei küsszemínárium tagjaként, azaz középiskolás növendékpapként (mai szóhasználat-tal: papnövendékként) a nyitrai pia-rista gimnáziumban (hivatalos meg-nevezéssel: a Szent László királyról címzett nyitrai római katolikus fő-gimnáziumban) tanult tovább. Ma-gyarul az iskolai évek alatt tanult meg igazán. A gimnáziumban nagy hatás-sal volt rá a magyar népköltészet és szépirodalom megismerése. Az V. (1913/14) és a VI. (1914/15) osztály-ban tiszta jeles tanulmányi ered-ményt ért el, s jó magaviseletéért és szorgalmáért a Csősz Imre-féle ala-pítványból jutalomban is részesült. A VII. (1915/16) osztályban jeles ér-demjegyei közé két kettes is becsú-szott, mégpedig német nyelvből és

természettanból. Ám 1916 tavaszán a gimnáziumi élet normális menetét megszakította a világháború. A harc-
téri helyzet rosszabbodása miatt a VII. osztályt végzett tanulók nem folytathatták tanulmányaikat érettsé-
givel záruló VIII. osztályban, hanem katonai szolgálatra kellett bevonulni-
ok. A bevonulást megelőzően 1916. május 25-től egyhavi, napi hét- vagy nyolcórás tanfolyamon vettek részt, amelynek előadói a VIII. osztály ta-
nárai voltak. A magánvizsgákat és az érettségi szóbeli vizsgákat jú-
nius 20–24-én tartották meg számuk-
ra. („Hadi érettségi”). A hadi érett-
ségit tett 29 fiatalember, köztük Kni-
ezsa István, az iskolapadból katoná-
nak vonult be.

A LÖVÉSZÁROKTÓL
A BÖLCSÉSZDOKTORI DIPLOMÁIG

Kniezsa István a nyitrai 14. honvéd gyalogezredben teljesített katonai szolgálatot. Kiképzés után a harctérre került. Ezrede 1917 első felében Erdély határának közelében, Borszék és Bélbor környékén vívott elhárító harcokat az előretört orosz csapatokkal. E harcok során Kniezsa István, aki a ranglétrán a tiszti beosztásra jogosító hadapródjelöltségig emelkedett fel, súlyosan megsebesült. Jobb keze feje csaknem teljesen béna maradt. A legutolsó orvosi vizsgálaton 65%-os rokkantnak minősítették. (A Bélbor körüli harcokhoz, illetőleg Kniezsa rendfokozatához l. Németh (Deisler) Károly: A volt m. kir. nyitrai 14. honvéd gyalogezred története. II. Bp., 1928. 86–127, 158–159, 197.)

A háborúból rokkantan hazatérő Kniezsának foglalkozás után kellett néznie, hogy meg tudjon élni. Szülőföldje időközben impériumváltáson ment át, és az újonnan alakult Csehszlovákiának lett a része. Az új hatóságok egyik képviselője, Jozef Országh semmiféle álláslehetőséget nem tudott felkínálni Kniezsa számára, aki erre fogta magát, és átjött a megcsonkult Magyarországra, mégpedig Győrbe. A katonaságnál helyezkedett el, s ott szolgált 1921 októberéig. Győrből felkerült Budapestre, ahol 1921 novemberétől 1927. június 30-ig az államrendőrségen működött mint irodasegéd-tiszt. Ám az irodai tennivalók végzésével járó tisztviselői munka nem elégítette ki Kniezsát, aki jóval bonyolultabb feladatokra, szellemi alkotásra érezte

magát képesnek és elhivatottnak. Beiratkozott az egyetem jogi karára, de az ott eltöltött három szemeszter arról győzte meg, hogy nem a jogászkodás lesz az ő igazi terrénuma. Emlékezetem szerint egy 1964 körül a Déli pályaudvar irányában tett budai sétánkon azt hallottam Kniezsa Istvántól, hogy egykori harctéri századparancsnoka (nevét nem tudom felidézni) volt az, aki bölcsészettudományi stúdiumokat javasolt a tanulni vágyó Kniezsa számára. Kniezsa megfogadta atyai jóakarójának tanácsát, és az 1924/25. tanévben, huszonhat éves, érett fejjel, gazdag élettapasztalat birtokában elkezdte tanulmányait a budapesti egyetem bölcsészkarán mint magyar-történelem szakos hallgató; választott harmadik szakja a szlavisztika volt. Magyar nyelvészeti

képzettségét Gombocz Zoltán, szlavisztikai tudását Melich János alapozta meg. Minthogy Gombocz Zoltán tanári működéséről már méltóképpen megemlékeztek tanártársai és tanítványai (Melich János: Gombocz Zoltán emlékezete. Bp., 1936; Koválovsky Miklós: Gombocz Zoltán. Bp., 1955), fordítsuk figyelmünket arra, milyen szlavisztikai útravalót kapott Kniezsa István Melich Jánostól. Kniezsa maga így számolt be erről harminc év távlatából: „Melich előadásainak három állandó jellegű kollégiuma volt: óegyházi szláv nyelvtan, szláv népek és nyelvek, valamint a szlovák (az ő nyelvhasználatában »tót«) irodalomtörténet. Néha, nagyrítkán hirdetett valami más kollégiumot is, pl. az 1923/24. tanév I. felében a honfoglalás kori Magyaror-

szágról. Az előadásainak, legalábbis azoknak, amelyeket én hallgattam, tulajdonképpen nem volt szilárd szerkezetük, hanem csak keretek voltak a legkülönbözőbb problémák felvetésére. Az óegyházi szláv nyelvtan különböző kérdéseivel kapcsolatban pl. állandóan ki-kitért a magyar nyelv szláv jövevényszavainak különböző problémáira, a magyarság és szlávság viszonyára stb. Kezdőnek, aki a problémák összefüggését nem ismer-
te, előadásainak követése rendkívül fárasztó lehetett, aki azonban a kezdeteken túl volt (mint pl. én is, aki előzőleg kézikönyvek alapján tájékozód-
tam a kérdésekben), igen sokat tanulhatott tőle. Főleg a tudományos kutatás módszerét lehetett tőle kitűnően elsajátítani. Ezzel szemben az anyagot olyan hosszasan adta le,

hogy talán egyik hallgatója sem hallgathatta le soha a kollégiumok teljes anyagát. Én pl. négy év alatt az óegyházi szláv nyelvnek csak a hangtanát és a névragozását hallottam, a szláv népekből és nyelvekből csak az ősszláv korszakot és a déli szláv népet, a szlovák irodalomból csak Slád-kovičot és korát. Aki tehát az anyagot tudni is akarta, ami akkor vált szükségessé, ha az ember pl. szigorlatozott belőle, okvetlenül más forráshoz, kézikönyvhöz, tanulmányokhoz kellett nyúlnia. Ez a magyarázata talán annak, hogy Melichnek, bár kitűnő tanár volt, olyan kevés tanítványa volt.” (A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 1958: 70–71.) Súlyos fogyatékosága volt a budapesti egyetem akkori szlavisztikai

oktatásának, hogy teljesen a professzor egyéniségére volt felépítve. Hiányoztak a tanársegédek, adjunktusok stb., akik szélesebb alapokra helyezhették volna az oktatást, egyáltalán nem voltak szemináriumi gyakorlatok. De nem volt meg a normális oktatómunkához nélkülözhetetlen szemináriumi kézikönyvtár sem, melynek szakkönyvei, szótárai, folyóiratai stb. minden hallgató számára könnyen elérhetők. Az Egyetemi Szláv Filológiai Intézetet csak 1937-ben alapították, könyvtára pedig később terebélyesedett ki azzal összefüggésben, hogy 1939-ben az állam megvette Asbóth Oszkár értékes magánkönyvtárát az Intézet számára. Kniezsának egyetemi hallgató korában még meg kellett küzdenie a szlavisztikai forrásokért, szakmunkákért:

meg kellett vásárolnia vagy a nagy
közkönyvtárakból kellett összeszed-
nie őket.

1928 júniusában Kniezsa doktori
szigorlatot tett magyar nyelvészet-
ből, szlavisztikából és magyar törté-
nelemből. „A magyar helyesírás a ta-
tárjárásig” című doktori értekezése
még ugyanabban az évben megjelent
nyomtatásban a Magyar Nyelvben,
valamint a Magyar Nyelvtudományi
Társaság Kiadványaiban (25. sz.).

ÖSZTÖNDÍJAS TANULMÁNYUTAK. KÖNYVTÁROSKODÁS

A magyar helyesírás történetének
legrégibb korszakát vizsgáló doktori
értekezésével Kniezsa egy csapásra
az alkotó magyar nyelvészek első
vonalába került. Az értekezés min-

den sora arról győzhette meg olvasóját, hogy ezt a magyar nyelvtörténeti tárgyú disszertációt nem pályakezdő kutató tétova szárnypróbálgatásaként, hanem önálló gondolkodású, felkészült tudós magabiztos bemutatkozásaként kell fogadni. Ám felmérve a magyarországi nyelvészutánpótlás helyzetét és a jövő távlatait, a magyar tudományos élet irányító személyiségei úgy találták, hogy a szlovák nyelvet anyanyelveként beszélő, szlavisztikából szigorlatot tett, bő energiájú Kniezsa a jövőben inkább a szlavisztikai vizsgálatokra helyezzen nagyobb hangsúlyt, elsősorban szláv témákban mélyedjen el. Ennek elősegítésére gondoskodtak arról, hogy külföldi kutatásokat lehetővé tevő ösztöndíjakban részesüljön. Az 1928/29. tanévben és az 1929/30.

tanév első felében Berlinben, az 1930/31. és az 1934/35. tanévben pedig Lengyelországban (Varsóban, Krakkóban és Lembergben) folytatott szlavisztikai tanulmányokat mint ösztöndíjas kutató. Fontos, érlelő évek voltak ezek, amelyek folyamán véglegesen kialakult Kniezsának mint a nemzetközi szlavisztikával együtt haladó tudósna az arculata. A szlavisztika legnagyobb mesterei – Berlinben Max Vasmer (1886–1962), Lengyelországban Kazimierz Nitsch (1874–1958), Tadeusz Lehr-Spławiński (1891–1965), Witold Taszycki (1898–1979) és mások – irányították fejlődését, bekapcsolódhatott a szlavisztikai szemináriumok eleve-nen pezsgő életébe, használhatta a gazdag könyvtárakat, személyes kapcsolatokat építhetett ki stb. Kivált-

képpen gyümölcsöző volt krakkói tartózkodása. A krakkói egyetemen T. Lehr-Spławiński magas szinten külön szemináriumai gyakorlatokat tartott azoknak az ösztöndíjas külföldi szlavistáknak, akik a doktorátust már megszerezték, és saját tudományos témájukon dolgoztak. Kniezsával együtt vett részt ezeken a szemináriumai gyakorlatokon a szlovák Ján Stanislav, a szerb Radosav Bošković, a bolgár L. Andrejčin és néhány más fiatal kutató. Ebben az időben T. Lehr-Spławiński a kihalt poláb nyelv etimológiai szótárának készítésébe vonta be szemináriumai tagjait: szétosztotta közöttük egy-egy poláb szó történeti adatait, hogy gyűjtsék össze a többi szláv nyelv megfelelő szavait. (Vö. Ján Stanislav: Jazyko-vedný časopis 1965: 187.) A kész szó-

tár 1. füzete csak 1962-ben jelent meg (Tadeusz Lehr-Splawiński-Kazimierz Polański; Słownik etymologiczny języka Drzewian połabskich. Zeszyt 1. Wrocław-Warszawa-Kraków, 1962).

Ösztöndíjas külföldi tanulmányútjai egyik szünetében, 1930 áprilisában Kniezsa István az Országos Széchényi Könyvtár állományába került mint gyakornok. 1934 júniusában kinevezték a IX., 1936-ban pedig a VIII. fizetési osztályba könyvtárnoknak. Ott dolgozott 1940 októberéig.

EGYETEMI TANÁRSÁG.

AKADÉMIAI TAGSÁG

1934-ben Kniezsa István a budapesti tudományegyetemen elnyerte a magántanári fokozatot szláv filológiából,

különös tekintettel a nyugati szláv nyelvekre. 1938-ban megkapta a rendkívüli tanári címet.

1939. május 12-én a Magyar Tudományos Akadémia levelező taggá választotta. Székfoglalóját 1940. május 6-án tartotta „Kódexeink hangjelölése” címmel. Rendes taggá 1947. június 6-án választották. Székfoglalóját 1948. június 28-án „Moldva történelmi vízrajza” címmel tartotta meg.

1940 októberében kinevezték a szlavisztika nyilvános rendes tanárává a kolozsvári egyetemre. 1941-ben – Melich János nyugalomba vonulása után, az ő utódául – meghívták a budapesti tudományegyetem szlavisztikai tanszékére. E tanszék vezetője volt haláláig. 1956 októberében, a forradalom napjaiban a bölcsészkar

tanács őt választotta dékánnak. A közbizalomtól ráruházott nehéz tisz-
tet bölcs körültekintéssel látta el az
1956/57. tanév II. félévének végéig.

Gyorsan emelkedett a tudományos
pálya legmagasabb fokáig, részesült
az állam és a társadalom megbecsülé-
sében, elismerésében. Mindezt kivé-
teles tehetségének, kitartó munkájá-
nak, jelentős művei egyre szaporodó
sorának köszönhette. A lengyel állam
1948-ban az Order Odrodzenia Pol-
ski (Polonia Restituta) érdemrenddel,
a magyar állam 1953-ban Kossuth-
díjjal, a bolgár állam 1963-ban a Ci-
rill és Metód-érdemrenddel tüntette
ki.

Mint láttuk, Kniezsa az első világ-
háborút követő időben nevelődött
tudóssá, amikor „A trianoni lecke,
legalábbis a fiatalok számára, meg-

mutatta, hogy a magyarság nem élhet elzárkózva a szláv népek tengerében” (A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 1958: 80). Már 1931-ben nyomatékosan figyelmeztetett arra, hogy „a különböző szláv nemzetek tudományos munkásságának fejlődése és problematikájuk erős magyar vonatkozásai miatt, elengedhetetlenül fontos volna a nemzeti tudományok minden ágában szláv nyelveken is értő tudósgeneráció kinevelése... Ha nem is lehet elérni, hogy minden magyar tudós bírja az összes szláv nyelveket, legalább arra kellene törekedni, hogy minden tudományágnak legyen néhány szláv specialistája, akik a tudományukba vágó magyar vonatkozású szláv nyelvű irodalmat közvetítenék.” (Jancsó

Benedek Emlékkönyv. Budapest, 1931. 345.) Bármennyire meggyőző volt is Knieszsa érvelése, a korabeli magyar művelődéspolitikát nem nagyon tudta befolyásolni. A magyar szlavisták szervezetlenül és magánosan végezték munkájukat, intézményesen biztosított utánpótlásuk alig volt, a szlavisztikát tanult egyetemi hallgatók elhelyezkedése nehézségekkel járt. Ez az áldatlan helyzet csupán a második világháború után változott meg gyökeresen. Tervszerűvé, szervezetté vált a tudományos utánpótlás és a tudományos kutatómunka. A fiatal szlavisták egyetemi, főiskolai tanszékeken és akadémiai kutatóintézetekben kaptak munkalehetőséget. Mindez a múlthoz képest mélyreható változást jelentett. A magyar szlavisztika munkaterülete ki-

szélesedett, tevékenysége pezsgő és változatos lett. És ennek az új magyar szlavisztikának Kniezsa István volt a központi alakja, legfőbb irányítója. Felvázolta a magyar szlavisztika programját („A magyar szlavisztika problémái és feladatai”: A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 1958: 69–90, 117–120), képviselte a magyar szlavisztikát hazai és külföldi tudományos fórumokon, szerkesztette az „Études Slaves et Roumaines” (1948–1949), majd a „Studia Slavica” (1955–1965) című folyóiratot, mint egyetemi tanár, aspiránsvezető és folyóirat-szerkesztő felnevelte a magyar szlavisták új nemzedékét. Ennek az új szlavista nemzedéknek legfőbb jellemzője a horizonttágulás: a régebbi kutatók

hungarocentrikus témái helyett jóformán teljesen szláv szempontú kérdésekkel foglalkozik. Az érdeklődésnek ilyen irányú eltolódásában Kniezsa nem látott veszélyt: „A fiatalság tisztán szláv tematikájának láttán felmerülhet az a gondolat, hogy vajon nem mentünk-e kissé messzire akkor, amikor a magyar szlavisztika hagyományos útjáról, a magyar vonatkozású szlavisztikáról, úgyszólván mindenkit eltérítettünk. Hiszen mindig el lehet készülni rá, hogy az ember a terveit nem valósíthatja meg, nem ártana, ha pl. rajtam kívül volna egy fiatal is, aki az én munkám tematikájába beledolgozná magát. Ez igaz. De erre különleges nevelésre nincs szükség. Ahogy én az elődeim munkáin nevelődtem a feladatomra, ugyanúgy szükség esetén bárki belenevelődhe-

tik az örökségembe, csak természetesen végig kell rágnia magát az egész anyagon és irodalmon. Másként úgy sem lehet. De a helyzet e téren nem is olyan reménytelen. Ma is vannak többen, akik, talán nem utolsósorban éppen az én munkám hatása alatt, a szláv jövevényszavakkal eredményesen foglalkoznak, mint pl. Hadrovics László, Úrhegyi Emilia, és legújabban Kiss Lajos, hogy csak a szlavistákat említsem” (i. h. 86).

Érdemes röviden kitérnünk arra, kit is tekintett Kniezsa a szó teljes értelmében vett szlavistának, kit tartott erre méltónak. Kniezsa István megkívánta, hogy az, aki igényt formál a szlavista névre, maradéktalanul tegyen eleget három követelménynek. Az első követelménye egy szlavistával szemben az volt, hogy

alaposan ismerje a legkorábbi, Cirill és Metód működéséig visszamenő, déli szláv jellegű irodalmi nyelvet, amelyet hol óegyházi szlávnak, hol ószlávnak, hol pedig óbolgárnak szoktak hívni. E nyelv még aránylag közel volt az ósszláv nyelvállapothoz, s ezért a szlavisztikában majdhogynem akkora a szerepe, mint a romanisztikában a latin nyelvé. Kniezsa második követelménye úgy szólt, hogy egy szlavistának olvasni kell tudnia valamennyi szláv nyelven. Jelenleg a szláv irodalmi nyelvek száma tizenkettő (bolgár, macedón, szerb-horvát, szlovén, cseh, felsőszorb, alsószorb, szlovák, lengyel, ukrán, fehérorosz, orosz, de ott van a lengyel nyelvjárássá átminősített kasub is), s bizony nem kis fáradságot kell kifejeznie annak, aki magával hozott

orosz, lengyel vagy cseh nyelvismerttel vág neki – mondjuk – egy szlovén vagy bolgár szépirodalmi szövegnek. Harmadik követelményként azt támasztotta Kniezsa István, hogy egy szlavista legyen teljesen otthon valamelyik szláv nyelvben úgy, hogy ne csak olvasson, hanem beszéljen és írjon is azon a nyelven, sőt legyen tájékozott a nyelvet beszélő nép szellemi és anyagi kultúrájában. Ha valaki nem felel meg a Kniezsától felállított három szigorú követelmény mindegyikének, az talán lehet annyira-annyire elfogadható russzista, polonista, bohemista, kroatista, bulgarista stb., de nem lehet szlavista a szó széles értelmében.

A magyar nyelvtudomány előtt álló feladatok megvalósításában Knieszsa nem csupán professzori, akadémikusi, szerkesztői működésével vett részt. A magyar nyelvészeket életkorra, hivatali rangra, tudományos fokozatra, foglalkozásra való tekintet nélkül tömörítő Magyar Nyelvtudományi Társaságnak több mint három évtizeden át buzgó tagja, majd egyik vezetője és irányítója volt mint titkár (1944–1948), alelnök (1950–1953), elnök (1953–1959) és tisztség nélkül az utóbbi években. Gyakran jelentkezett a Társaságban előadással, s előadásai mindig a Társaság kiemelkedő, ünnepi eseményei voltak, mert fontos kérdéseket tárgyaltak, és új eredményeket hoztak. 1945-ben a háború megpróbáltatásai után élede-

zõ Társaságban Kniezsa tartotta az első felolvasást. S talán éppen a Társaságban a következő napra hirdetett előadásához rendezte gondolatait, mikor elragadta a halál.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság ötvenéves jubileumán, 1954-ben a rá jellemző megfogó erővel, eleven szavakkal beszélt a Társaság elnökeként: „Generációk nevelődtek ... a Társaság rendszeres felolvasó ülésein (amelyeket még romok és fűtetlenség idején is pontosan megtartottunk a Széchényi Könyvtár igazgatói szobájában, amelyet azóta elhunyt kiváló tagtársunk, Györke József bocsátott rendelkezésünkre. Csupán az ostrom öt hónapjában nem lehetett a felolvasó üléseket megtartani). Ezeken a felolvasásokon keresztül az ifjúság először passzíve,

majd később aktíve is megismerkedett a nyelvtudomány különböző kérdéseivel. Az iskolaév minden hónapjának második keddje volt ezeknek a felolvasásoknak szentelve, amelyekre már egyetemi hallgató körünkben szorgalmasan jártunk, de elfogódottságunkat az egész hallgatói idő alatt nem tudtuk leküzdeni. Hiszen itt nem egyetemi hallgatók, hanem a nyelvtudomány problémái iránt érdeklődő mestereinkkel egyenrangú munkások voltunk. És milyen nagy dolog volt, ha egyszer mi is felléphettünk a felolvasó asztalhoz! Ez talán még a Magyar Nyelvben először megjelent cikkünknel is jobban megdobogtatta szívünket. És milyen nagy kitüntetés volt a Szily-jutalom 50 pengője és egy könyve! A mai, prémiumokkal támogatott fiatal tu-

dós pályakezdés ehhez talán nem is hasonlítható. És milyen büszkék voltunk, amikor a Társaság választmányába bekerültünk, majd valami tisztséget kaptunk. Mindegyiknek azonban komoly tudományos teljesítmény volt a feltétele. Ezek voltak egyébként a tudományos munka egyetlen jutalmai, mert hisz pénz dolgában a Társaság rendkívül fukar volt. A Magyar Nyelv honoráriumai laponként ugyanis 2 pengő volt, ami tekintve, hogy más folyóiratoknál 10 pengőt adtak, rendkívül csekélynek minősíthető. De hiszen mi természetesen nem is pénzért írtunk, bár nagyon jól esett volna a csekélyke gyakornoki fizetéshez pótléknak. Bizonyos mindenesetre, hogy a Társaság volt a magyar nyelvtudomány utánpótlásának legfontosabb szerve.

Hogy az egyetemi évek elvégzése után a nyelvtudomány iránti érdeklődés nem hamvadt el, az legnagyobb részt a Társaság működésének érdeme. Hiszen, aki az egyetemet elhagyta, semmi esetre sem kerülhetett olyan helyre, ahol nyelvtudományi ismereteit fejleszthette volna, mert nyelvtudományi tudományos állás az egész országban egyetlen egy sem volt. Az egyetemen a nyelvészeti tanszékek mellett nem voltak semmilyen állások, így tehát oda kerülni nem lehetett. Hogy nem volt Nyelvtudományi Intézet sem, azt talán nem is kell külön kiemelni. A nyelvész tehát lehetett középiskolai tanár, lehetett pl. könyvtárnok, esetleg közigazgatási tisztviselő, de mindenképpen olyan helyen volt, ahol a nyelvtu-

dománynak vagy egyáltalában semmi, vagy csak igen csekély hasznát vehette. Ebben az áldatlan, ma már szinte hihetetlen helyzetben volt nagy fontossága a Társaságnak. Összefogta és munkára ösztönözte az egész országban szétszóródott nyelvész érdeklődésű, különböző foglalkozású kutatókat. Ez a nagy jelentősége és érdeme. Hogy ma a nyelvtudománnyal foglalkozó kutatók száma olyan tekintélyes, az nem utolsó sorban szintén a Társaság érdeme. Nélküle nem lett volna kivel az új intézmények hatalmas munkaprogramját megkezdeni.” (Általános nyelvészet, stilisztika, nyelvjárástörténet. Bp., 1956. 3–4.)

Nagy és eredményes munkát végzett Kniezsa István mint folyóirat- és kiadványszerkesztő is. Erről át-

tekintést nyújt a kötet végi bibliográfia megfelelő szakasza. De annak kiegészítéseképpen szólnom kell arról a meghatározó szerepről is, amelyet Kniezsa az 1935-től 1944-ig megjelenő idegen nyelvű interdiszciplináris folyóiratunk, az Archivum Europae Centro-Orientalis életében játszott. E folyóirat történeti, régészeti, néprajzi, nyelvészeti, földrajzi, zenetudományi tanulmányokat közölt olyan közép-kelet-európai témákról, amelyek Magyarországgal, a magyarsággal is kapcsolatosak. A folyóiratot Lukinich Imre, a budapesti tudományegyetem kelet-európai történeti tanszékének professzora szerkesztette, ám a szerkesztőség lelke, legtermékenyebb tanulmányírója és recenzi- se Kniezsa István és Tamás Lajos

volt. Az ő példájukat követve kezdtek a folyóiratban publikálni és egyre nagyobb térhez jutni a fiatalok is: Hadrovics László, Gáldi László, Gyóni Mátyás és mások.

HIRTELEN HALÁL

A rendkívüli vitalitású, valósággal lobogó lánggal égő Kniezsa Istvánt 1964 februárjában szívinfarktus döntötte le a lábáról. Hosszú hetekig ágyhoz volt szögezve. De májusra felépült, és dolgozott tovább, vezette a szlavisztikai tanszéket, tartotta az egyetemi előadásokat, mintha mi sem történt volna. 1965. március 16-án a Magyar Nyelvtudományi Társaság magyar és szlavisztikai szakosztályának közös felolvasóülésén előadást készült tartani „Szláv jövevénysza-

vaink néhány hangtani kérdése” címmel. Egy előzetes beszélgetésből tudom: előadásában főleg a magyar *könyv* főnév eredeztetését illetőleg foglalt volna állást, hangtani érveléssel cáfolva az ócsehből való származtatás hipotézisét (így: Moór, E.: *Alttschechische Lehnwörter im Ungarischen*. *Studia Slavica* 1966: 283–295, különösen 286–288). A felolvasóülésre a meghívók idejében kimentek, de az ülés elmaradt. Sajnos, véglegesen, mert később sem kerülhetett rá sor. Az előadói asztalhoz várt Kniezsa István ugyanis az előző napon, 1965. március 15-én reggel, életének hatvanhetedik esztendejében megdöbrentő váratlansággal elhunyt. Egy újabb szívinfarktus végzett vele könyörtelenül. Alig tizenhat hónappal élte túl magyar mesterét, Melich

Jánost, és szinte egy időben távozott lengyel mesterével, Tadeusz Lehr-Spławińskivel.

Temetése 1965. március 18-án volt a Farkasréti temetőben.

ÉLETMŰVE

A MAGYAR HELYESÍRÁS TÖRTÉNETE

Knieszsa tudományos munkássága 1928-ban kezdődött „A magyar helyesírás a tatárjárásig” című doktori értekezésével, illetőleg az annak anyagán felépített, „A falu tővégi *u*-járól” (Magyar Nyelv 1928: 115–116) című rövid közleményével. Értekezésében azt a kérdést vizsgálta meg tüzetesen, hogyan jelölték a magyar nyelvemlékek az írásbeliség kezdeteitől 1240-ig a magyar nyelv hangjait, volt-e a hangjelölésben következetesség, egyöntetűség. Forrása volt 1240-ig minden magyar nyelvemlék: összefüggő és szórványemlékek egyaránt. Az oklevelek közül általában csak a kétség-

telenül valódi, azaz hiteles (tehát minden bizonnyal a dátumnak megfelelő időből való) és eredetiben fennmaradt okleveleket használta fel. A hamis oklevelekkel szembeni bizalmatlanságát a következőképpen okolta meg: „A hamis oklevelek, még a közelkorú hamisítványok is, a mi szempontunkból kétes értékűek, mert adataikat alig lehet időhöz rögzíteni. A hamisítvány korát általában csak hozzávetőlegesen lehet megállapítani, másrészt a hamisító mindig archaizál (régiklevelek alapján), s így adatai a hamisított korra is, a hamisítás korára is megbízhatatlanok.” (Magyar Nyelv 1928: 190.) Forrásait Kniezsa a lehetőséghez képest eredetiből vagy fakszimiléből dolgozta fel. Disszertációját tehát gondosan előkészítette, a tények szilárd alapjára

építette. Megfigyelései összegezésében körültekintő óvatossággal járt el: „Egy-egy nyelvemlék . . . helyesírásában felismerünk bizonyos irányelveket, bizonyos általános szabályokat; sőt ha egy-egy hang jelölését vizsgáljuk, néha meglepő következetességet találunk. Azonban nincs egyetlen-egy emlékünkhöz sem, amelynek minden hangra kiterjedő következetes és egységes jelölésmódja volna.” (Magyar Nyelv 1928: 189.) Disszertációjának sok tekintetben úttörő jellegű eredményeit később maga fejlesztette tovább. A magyar helyesírás története ugyanis Knieszsa egyik fő kutatási területe lett. Egyre jobban megerősödött az a véleménye, hogy a magyar helyesírás története talán valamennyi más latin betűs írást használó nép helyesírásánál sok-

színűbb és változatosabb, de éppen ezért érdekesebb is. A *z* hang jelölésének történeti vizsgálata után („Adalékok a magyar *z* hang jelöléséhez”. Magyar Nyelv 1939: 93–102), 1940 elején megkezdte a magyar kódexek helyesírásának feldolgozását. A kész tanulmány 1944-ben került nyomdába, de a szedés a Franklin-nyomdában Budapest ostromának viszontagságai közepette elpusztult. 1945–1947-ben megvizsgálta a tatárjárás és a kódexek kora közötti idő nyelvemlékeinek helyesírását, és ezzel tulajdonképpen le is zárta az előkészületeket ahhoz a nagy összefoglaló művéhez, melyet „Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig” címen 1952-ben tett közzé. Munkájának az a legfontosabb megállapítása, hogy a középkori magyar helyes-

írás minden változata a királyi kancellária helyesírásából származik. Ezt a helyesírást a királyi kancelláriában és a vele együttműködő hiteles helyeken használták a latin nyelvű oklevelekben előforduló nem latin elemek, hely- és személynevek írásakor. Kialakulása szorosan összefügg magának a királyi kancelláriának a történetével. Azzal párhuzamosan, ahogyan a kancellária állandó jellegű hivattallá vált, a korábbi változatos hangjelölésekből egységes helyesírási rendszer alakult ki. Ez a folyamat II. Endre (1205–1235) korában kezdődött, és a tatárjárás után fejeződött be. A kancelláriai helyesírás alapja a magyarországi latin kiejtés volt, melyben a latin *s*-t *š*-nek ejtették. Ez az *š*-ezés végeredményben Észak-Olaszországból származik, Magyarországra azon-

ban minden valószínűség szerint Németországból került át. A nem kancelláriai eredetű kisebb emlékek helyesírása kétségtelenül a kancelláriai-ból fejlődött, bár a köztük levő kapcsolat többnyire nem közvetlen. A kódexek helyesírásában egyfelől tovább öröklődött a kancelláriai helyesírás mellékjel nélküli rendszere, másfelől pedig új, mellékjeles rendszer bukkant fel. A mellékjeles rendszer elve Husz Jánosra megy vissza. A könyvnyomtatás új korszakot nyitott a magyar helyesírás történetében, erre a korszakra azonban Kniezsa vizsgálata már nem terjeszkedett ki.

Kniezsát a magyar helyesírás történetében – mint a tudomány számos más területén is – a keletkezés szövevényei, a kezdetek vonzották mindennél jobban. Munkájában így is

évszázadok fejlődését ölelte át: bemutatta a középkori magyar helyesírást a maga egészében és teljes bonyolultságában, felderítette benne a nagy összefüggéseket. Nemcsak a helyesírás-történeti kutatásokat termékenyítette meg, hanem a hangtörténetieket is. Könyve minden magyar nyelvtörténész nélkülözhetetlen munkaeszköze lett, de haszonnal forgathatják az irodalomtörténészek is. – Az „Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek” sorozatban Kniezsa összefoglalta a magyar helyesírás egész történetét „A magyar helyesírás története” (1952, 1959²) címmel. E tankönyv megírására valóban ő volt a leghivatottabb, hisz a középkori fejlődés felvázolásakor saját kutatásainak jórészt merőben új eredményeire támaszkodhatott. Annál nehezebb

volt Kniezsa feladata az újkori helyesírás történetének megírásakor. Trócsányi Zoltán (Magyar Könyvszemle 1938: 193–278) ugyan már korábban felismerte az újkori helyesírás felekezeti megoszlását, és behatóan ismertette a XVIII. századi protestáns-katolikus nyomtatványok helyesírását is, a XVII. századra vonatkozólag is rendelkezésre állt már egy gondos összeállítás Marcsek Tibor tollából (Helyesírásunk a XVII. században. Bp., 1910), a bizonyos értelemben kulcshelyzetű XVI. század tarkán változatos helyesírása azonban még csak fölöttébb hiányosan volt feldolgozva. Kniezsa az előmunkálatok hézagossága ellenére világos képet rajzolt a könyvnyomtatás kezdetétől napjainkig tartó kor helyesírásának főbb sajátosságairól is, és szigorú ön-

bírálatát úgy kell fogadnunk, hogy azzal a további elmélyült kutatást kívánta szorgalmazni: „az én munkám igazán csak »filius ante patrem«. De hát a részletes, tudományos feldolgozást most már a fiatalságra bízom” (Nyelvtudományi Közlemények 1958: 487–488). Munkája igazi tankönyv: nincs túlzsúfolva, nincs feleslegesen földuzzasztva, csupán azt tartalmazza, amit egy magyar szakos egyetemi hallgatónak tudnia kell. Jól tagolt elrendezése, könnyen érthető előadásmódja is arról tanúskodik, hogy Kniezsának nemcsak az egyetemi oktatómunkában volt nagy gyakorlata, hanem arányérzéke is volt.

Kniezsa a magyar helyesírás-történet mellett a magyar hangtörténeti kutatásokból is kivette részét. „A magyar *zs* hang eredete” (Magyar

Nyelv 1933: 94–104, 142–157) című tanulmányában új magyarázatát adta annak, hogyan jelent meg a XI. század folyamán a magyar hangrendszerben a korábban ismeretlen *zs* hang. Knieszsa véleménye szerint a *zs* már a XI. század előtt is előfordulhatott a magyarban, de nem önálló fonémaként, hanem *as* *s* fonetikai változataként zöngés mássalhangzók előtti helyzetben. A magyar hangrendszer alkotóelemévé, önálló fonémájává a magyarba tömegével bekeverült szláv, német, latin jövevényszavak *ž* hangjai fejlesztették. Ilyenformán a *zs* a magyarban idegen eredetű hang, a *zs* artikulációja azonban az idegen nyelvektől függetlenül a magyarban alakult ki.

Különösen termékeny volt Kniezsa István tevékenysége a helynévkutatás területén. Nála a helynévkutatás legtöbbször a településtörténet szolgálatában állott. A helynevek ugyanis a településtörténet legfontosabb forrásai közé tartoznak, sőt olyan kor-
szakokra vonatkozólag, amelyekből írott emlékek nincsenek, a régészeti leleteken kívül csupán a helynevekből következtethetünk a vizsgált terület települési viszonyaira. Több kisebb-nagyobb közlemény, recenzió megírása után Kniezsa részletes tanulmányt szentelt annak a kérdésnek, milyen nyelvű népek laktak a XI. századi Magyarország egyes részein („Magyarország népei a XI-ik században”. Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik

évfordulóján. II. Bp., 1938. 365–472.
– Németül „Ungarns Völkerschaften
im XI. Jahrhundert. [Mit einer
Kartenbeilage.] Archivum Europae
Centro-Orientalis 1938: 241–412).
Munkájában Melich Jánosnak „A
honfoglaláskori Magyarország” cí-
mű úttörő művét vette alapul, de at-
tól több lényeges pontban el is tért.
Kniezsa ugyanis elsősorban a ma-
gyar szállásterületekre fordította
figyelmét, az egyéb népek tekinteté-
ben pedig számításba vette azt a ke-
rek két évszázadot, amely a honfoglalás
kora óta a XI. század végéig le-
folyt. Tanulmánya gerincévé a nyelv-
észeti adatokat tette, de fejtegetéseibe
történeti, régészeti és földrajzi ér-
veket is beleszótt. Vizsgálatának fő
eredménye abban összegezhető, hogy
Magyarországon a XI. században

csak két nép lakott, amely nagyobb területeken zárt tömegekben tömörült, és a vidék népi jellegét is meghatározta. Ez a két nép a magyar és a szláv. A többi népek (besenyők, németek stb.) a helynevekben nem hagytak hátra maguk után jelentősebb nyomokat. A magyarság mint főleg pásztorkodással és halászattal, pákászattal foglalkozó nép a vízben és legelőben gazdag vidékeket kedvelte, s elsősorban a Nagy- és Kisalföldet, a Mezőföldet, valamint az erdélyi Mezőséget szállta meg. Ezzel szemben a szlávok mint megtelepedett nép, melynek életében a földművelés nagy szerepet játszott, különösen a hegyvidék és a síkság határán, nagyobb vizek közelében helyezkedett el. Különlegesen értékes a tanulmány végéhez csatolt 1 : 1 600 000-es

méretarányú térkép a XI. századi Magyarország népeiről, amelyet Kniezsa István és Glaser Lajos tervezett meg, s amely a magyar, szláv és bessenyő lakosság szállásterületén és a helynevek nyelvi hovatartozásán kívül feltünteti a természeti viszonyok közül a füvetlen bükk- és fenyőerdők területét, a folyókat, tavakat, mocsarakat, lakatlan pusztaságokat, valamint a magyar és a szláv régészeti leleteket is. E mára klasszikussá érett térképet régészeink (Kralovánszky Alán, Kiss Attila, László Gyula, Csánád Bálint) alpműként hasznosítják, s munkáikban reá támaszkodnak. – A XI. századi Magyarország településviszonyainak vizsgálatához kapcsolódva Kniezsa feldolgozta a XIII. század közepe előtti oklevelek valamennyi helynevét: lokalizálta őket,

azonosította mai helynevekkel, s igyekezett eredetüket megfejteti. Gazdag anyagát részben önálló nyelvemléktanulmányokban tette közzé (vö.: „Az esztergomi káptalan 1156. évi dézsmajegyzékének helységei”. Századok 1939: 167–187. – „A zobori apátság 1111. és 1113. évi oklevelei, mint nyelvi [nyelvjárási] emlékek”. Magyar Népnyelv 1947–1949: 3–50, 170–172), részben pedig egy-egy terület földrajzi neveinek vizsgálatkor hasznosította; vö.: „Az Ecsedi-láp környékének szláv eredetű helynevei” (Magyar Népnyelv 1942: 196–232); „Erdély víznevei. Két térképmelléklettel” (Kolozsvár, 1942. Németül: „Die Gewässernamen des östlichen Karpathenbeckens”. Ungarische Jahrbücher 1943: 187–235); „Keletmagyarország helynevei”

(Magyarok és románok. I. Szerkesztette Deér József és Gáldi László. Bp., 1943. 111–313); „Szláv eredetű víznevek a Székelyföldön” (Magyar Nyelv 1948: 1–11, 101–105).

A „Keletmagyarország helynevei” című monográfiája a legmódszerebb és leggazdagabb tartalmú munka a XX. század első felének magyar névtudományában. Ebben Kniezsa feldolgozta az 1400-ig felbukkanó összes kelet-magyarországi helységneveket, és ezek alapján megállapította a magyar helységnevek tipológiáját és kronológiáját. Módszerének jellemzésére idézem egy mondatát: „a helynévmagyarázatoknak az analógiák a sarkpontjai”. Munkájának legfőbb nehézségét a következő szavaiból ismerhetjük meg: „Mivel a magyar személyneveket mindmáig

senki rendszeresen össze nem gyűjtötte, sem pedig fel nem dolgozta, sok helynévnek személynévi eredete, másoknál viszont a személynév forrása bizonytalan.” Kniezsának ez az 1943. évi megállapítása jórészt még ma is érvényes.

Foglalkozott Kniezsa a magyar helynevek képzésmódjával; vö.: „Az -i helynévképző a magyarban” (Magyar Nyelv 1949: 100–107). A helynévadásnak egyik fontos elvi kérdését tisztázta „A párhuzamos helynévadás. Egy fejezet a településtörténet módszertanából” (Bp., 1944) című tanulmányában. Megállapította, hogy együtt élő népek gyakran neveznek el egy-egy földrajzi tárgyat azonos szemlélet alapján, úgyhogy e nevek egymás fordításainak látszanak; vö. magyar *Almás* ~ szlovák *jablňov* ~

német *Apfelsdorf* (Szepes megyében). Azonos szemléleten alapuló párhuzamos helynévadás a személynevekből származó helyneveknél a név viselőjének életében, esetleg közvetlenül halála után volt lehetséges, a közszavakból keletkezett földrajzi nevek esetében pedig mindaddig, míg a földrajzi névvel kifejezett sajátság az illető földrajzi tárgyra jellemző volt. – Behatóan tanulmányozta Kniezsa a magyarországi szláv földrajzi neveket. A dunántúli helynevek vizsgálata azt a meggyőződést támasztotta benne, hogy a magyarok honfoglalása előtt itt élt szláv lakosság nyelve nem szlovák, hanem déli szláv jellegű lehetett (A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 1952: 373–390, 396–397). A Dunántúl régi szlávjai a

mai kaj-horvátok és szlovének őseihez állhattak a legközelebb. Ha a Gerecse hegységben levő *Peskő* < *Pestkő* helynév szláv névadáson alapszik, akkor a honfoglaló magyarok a Dunántúl északkeleti részén bolgárokat találhattak. Bolgárok laktak a Duna bal partján a Duna-kanyartól dél felé, a Duna-Tisza közén és ettől keletre egészen a Bükk hegységig. A Hernád folyótól keletre a Tisza mindkét partján a Kraszna folyó vidékéig a mai szlovákok elődei éltek (Studia Slavica 1963: 27–44). A szlovák helynévtípusok abszolút kronológiájának megállapításához a településtörténeti adatokon kívül Knieszsa felhasználta a kitűnően datálható magyar helynévtípusokat is (Névtudományi vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság névtudományi konferenciája 1958. Pais Dezső

közreműködésével szerkesztette Mikesy Sándor. Bp., 1960. 19–26). Településtörténeti és helynévkutatási tapasztalataiból figyelemre méltó elgondolásai születtek a magyar nyelvjárástörténeti vizsgálatokra vonatkozólag (A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtörténeti Osztályának Közleményei 1955: 105–107).

1963-ban a holland Mouton & Co. cég felajánlotta Kniezsának, hogy összegyűjtött helynévtanulmányait kiadja német nyelven. A terv megvalósítását – sajnos – megghiúsította Kniezsa hirtelen halála.

A SZEMÉLYNEVEK VIZSGÁLATA

Rendszeres kutatásokat a személynevek területén Kniezsa ugyan nem végzett, de tett néhány fontos megál-

lapítást az ómagyar (egyelemű) névrendszerre vonatkozólag, a magyar és szlovák családnevek rendszerezését pedig ő kísérelte meg elsőnek. Kniezsa feltevése szerint az ómagyar névrendszernek „a lényege a rendkívül változatos becézés volt. Ez a becézés pedig nyílt egyszótagúvá csonkult eredeti (közszói eredetű?) nevekből alakult. Természetes azonban, hogy ezek a becealakok a kereszténység korában már új nevek rövid alakjaivá adaptálódtak (pl. a *Benedeké* stb.). Hogy a magyarban még a vezérek korában is milyen általános volt a nevek becézése, mi sem jellemzőbb, mint az, hogy még a vezérek neve is csak becézett alakban ismeretes (*Árpá-d*, *Elő-d*, *Juto-csa*, *Gyej-csa*, *Vaj-k* stb.). Volt idő, amikor a régi magyar személynév rendszert »törö-

kös«-nek tartották. Szó sincs róla! A török személynévanyagot a dicsekvő névösszetételek ('hold-herceg', 'disznó-apa' stb.) és a becézés teljes hiánya jellemzi. Semmi ilyesmi a magyarban nincs. A magyar nevek egyszerűek, szinte már túlságosan is szerények ('árpácska', 'szemecske', 'nincs is', 'nem is él' stb.) és a becézés az uralkodó benne. E téren még a szlávokat is túlszárnyalják." (Nyelvtudományi Közlemények 1958: 482.)

A magyar és szlovák családnevek rendszerezésével Kniezsa a településtörténészek számára kívánt segítséget nyújtani. Az 1930-as években ugyanis a Mályusz Elemértől irányított magyar településtörténészek elsősorban a vizsgált területek nemzetiségi viszonyainak alakulását kutatták, s legfontosabb forrásaik a család-

nevek voltak. Múlhatatlanul szükségessé vált egy olyan vezérfonal, amely tájékoztatást nyújt a magyar és szláv családnévtípusokról. E vezérfonal elkészítésére Kniezsa István vállalkozott, s 1934-ben három megye (Gömör, Hont, Ugocsa) XVI–XVIII. századi összeírásai alapján felvázolta a magyar, szlovák és kárpátukrán családnevek rendszerét. A megyei összeírások anyagát Bakács István, Ila Bálint és Szabó István bocsátotta rendelkezésére. Kniezsa rendszerezése litografálva jelent meg 15 példányban „Felvidéki családnevek” címmel. Csekély példányszáma miatt még a szakemberek számára is jóformán ismeretlen maradt; az irodalomban csak elvétve hivatkoznak rá. Kiss Lajosné Fehértói Katalin kezdeményezésének köszönhetően na-

gyobb példányszámban 1965-ben került a kutatók kezébe egy sokszorosított kiadványban, melynek „A magyar és szlovák családnevek rendszere” a címe. E kiadvány a „Felvidéki családnevek” (15–112) című munkán kívül annak az előadásnak a szövegét tartalmazza, melyet Kniezsa a Néptudományi Intézetben tartott 1947-ben „A magyar családnevek” (1–14) címmel. „A magyar és szlovák családnevek rendszeré”-t Kniezsa 1965. február 8-án látta el előszóval. Ez lett az utolsó önálló publikációja. A sokszorosítás befejezése után jóleső érzéssel nézegette a kötésre váró lapokat, de mire a könyvkötőtől a kész kötetek visszaérkeztek, már halott volt.

A „Felvidéki családnevek” két fejezetre tagozódik. Az I. fejezet a magyar, szlovák és kárpátukrán névkép-

zési módokat, a II. fejezet pedig a magyar, szlovák és kárpátukrán családnevek fajait mutatja be, különválasztva a személynévekből, köznevekből és helynevekből alakult családneveket. Rendszerezésének magyar és szláv névtudományi szempontból egyaránt nagy a jelentősége.

A településtörténettel szorosan összefonódó hely- és személynévku-
tató révén Knieszsa gyakran érintett olyan kérdéseket, melyek kifejezetten a történettudomány hatáskörébe tartoznak. A történettudományt különben is állandó érdeklődéssel kísérte. Számos munkája legalább annyira történettudományi, mint nyelvtudományi jellegű: „A szlávok” (Bp., 1932); „A nyugatmagyarországi besenyők kérdéséhez” (Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hat-

vanadik fordulójának ünnepére 1937. május 27. Bp., 1937. 323–337); „Gepidák voltak-e a székelyek?” (Magyar Családtörténeti Szemle 1939: 181–193); „A megtelepedett magyarság népi alkata” (Magyar Művelődéstörténet. Szerkeszti Domanovszky Sándor, Balanyi György, Szentpétery Imre, Mályusz Elemér, Varjú Elemér. I. Bp., [1939.] 161–172); „Erdély a honfoglalás korában és a magyarság megtelepedése” (Erdély és népei. Szerkesztette Mályusz Elemér. Bp., 1941. 19–34); „A szlávok őstörténete” (A magyarság és a szlávok. Szerkesztette Szekfű Gyula. Bp., 1942. 7–40); „Nyelvészet és őstörténet” (A magyarság őstörténete. Szerkesztette Ligeti Lajos. Bp., 1943. 179–190); stb.

SPECIÁLIS SZLAVISZTIKAI
TÉMÁK

Knieszsa munkáinak hosszú sorában a szláv vonatkozásúak többnyire a magyarsággal is kapcsolatosak (szláv eredetű magyarországi helynevek, jövevényszó-vizsgálatok, a magyar-szlovák nyelvhatár története stb.). A nagyszámú hungaroslavicum mellett azonban néhány tiszta slavicum is helyet kapott. Lengyel folyóiratokban tette közzé egy kihalt szláv nyelvnek, az Elba menti polábnak a szókincséhez fűzött észrevételeit, a budapesti közgyűjteményekben őrzött szlovák nyelvemlékekről szóló tájékoztatóját, a kelet-szlovák nyelvjárás történeti kialakulásáról vallott nézeteit. Több dolgozatában foglalkozott a szlovák művelődéstörténet és nyelvtörténet egyes problémáival,

mint amilyen a szláv apostolok és a szlovákok, Cirill és Metód működésének kérdése a Nyitra-vidéken, a palatális mássalhangzók története a szlovákban, a jugoszlavizmusok kérdése a középszlovákban stb.

Ismeretes, hogy a szlovákok több évszázadon át a cseh nyelvet használták adminisztratív és irodalmi funkciókban egyaránt. Kniezsa több szempontból is új módon magyarázta azt a kérdést, hogyan honosodott meg a cseh nyelv a középkori Felső-Magyarországon a szlovákok irodalmi nyelveként. A korábban elterjedt ún. huszita elmélet szerint a cseh irodalmi nyelvet a huszita zsoldosok vezették be a felső-magyarországi szlovákok között elsősorban mint egyházi nyelvet. Ezzel szemben Kniezsa úgy vélekedett, hogy a cseh nyelvnek a

szlovákok irodalmi nyelveként való elterjedése a magyarországi joggyakorlattal és annak az írásbeliségre kifejtett hatásával függött össze. A nyugaton dívó közjegyzői intézmény idővel nemzeti nyelvű írásbeli gyakorlatot teremtett. Így már Csehországban is a XV. század elején nemcsak a magán, hanem a hivatalos ügyvitel is nemzeti írásbeliséggel folyt. Magyarországon viszont a felek magánjogi ügyletei a nagyobb egyházi intézmények – káptalanok, kolostorok – mellett kialakult hiteles helyek (*loca credibilia*) mellett kötöttek, természetesen latin nyelven. A hiteles helyek egyházi jellege megakadályozta, hogy az írásbeliség nemzeti nyelvre térjen át. A nyugati és a magyarországi joggyakorlat között még egy lényeges különbség volt: nyuga-

ton saját ügyében, saját pecsétje alatt ki-ki jogérvényesen intézkedhetett, ellenben a magyarországi joggyakorlat nem ismerte el a saját ügyben saját pecsét alatt kiadott írások jogérvényét. Mindezek folytán nyugaton szokássá vált írnokok tartása. Ám a városi önkormányzatok kialakulása Magyarországon is némi változást hozott a joggyakorlatban. A városok ugyanis nem fordultak minden ügyükkel a hiteles helyekhez, hanem bizonyos ügyeket már saját hatáskörükben intéztek el. Ehhez írnokok voltak szükségesek. Magyarországon írnokképzés nem folyt, ezért a szomszédos Ausztriából, Cseh- és Morvaországból, valamint Sziléziából kellett írnokokat hozatni. Az írnokok eleinte németek voltak, mint az őket adó városok. Amint azonban a huszi-

ta kortól kezdve a cseh- és morvaországi városok elcsehesedtek, a Magyarországra kerülő írnokok is csehek lettek. Tehát a cseh írásbeliség a felső-magyarországi szlovákoknál behozatal, amit az oklevelek tiszta cseh kancelláriai helyesírása és formai részének a csehországi oklevelekével való tökéletes azonossága is bizonyít. Valószínű, hogy egyik-másik cseh írnok szlovák utódot is nevelt magának. – A felső-magyarországi birtokos nemességnek cseh nyelvű írásbeliségét Kniezsa a következő feltevessel magyarázta. A nemesség, különösen az oligarchia meg akart szabadulni az egyház rá nehezedő súlyától, s a szomszédos államok joggyakorlatának megfelelően a hiteles helyek mellőzésével rátért a saját ügyben saját pecsét alatt való intéz-

kedésre. Ez természetesen együtt járt írnokok alkalmazásával. Főképpen azok a főurak tértek át erre a gyakorlatra, akiknek a szomszédos országokban is voltak birtokaik. – Kniezsa nézete szerint a felső-magyarországi szlovákok körében eleinte csak adminisztratív célokat szolgáló cseh nyelv készítette elő a talajt ahhoz, hogy a protestantizmus a szlovákoknál nagyobb nehézségek nélkül tudta a cseh nyelvet irodalmi nyelvvé tenni. De nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a szlovák területről fennmaradt legrégibb, egyházi célokat szolgáló irodalmi emlékek nem szlovák földön keletkeztek, hanem mint kész produktumok kerültek oda. Még később is kerültek a szlovákok közé a Morva folyón túlról származó, kész irodalmi termékek. További ku-

tatásnak lehet a feladata, hogy az adminisztrációs és a szorosan vett cseh irodalmi (egyházi) nyelvnek egymáshoz való viszonyát a szlovák történelem folyamán részleteiben is megálapítsa.

JÖVEVÉNYSZÓ-VIZSGÁLATOK

Maradandót alkotott Kniezsa egyik legkedvesebb munkaterületén, a jövevényszó-kutatásban. Nemcsak a magyar és szláv filológiában, hanem a német, román és oszmán-török nyelvtörténetben is otthonos volt, s ezért a legszövevényesebb etimológiai kérdésekben is súlyosan latba eső, önálló véleményt tudott mondani. Több tanulmányt szentelt a magyarsággal érintkező szláv nyelvek magyar lexikális elemeinek; vö.:

„Pochodzenie hungaryzmów karpackiej terminologii pasterskiej” (Księga referatów II Międzynarodowego Zjazdu Sławistów. Warszawa, 1934. I Sekcja. I Językoznawstwo 49–53); „A tót és lengyel költőzködő pástorkodás magyar kapcsolatai” (Ethnographia–Népelet 1934: 62–73); „Wpływ węgierski na język polski” (Polska i Węgry. Stosunki polsko-węgierskie w historii, kulturze i gospodarstwie. Redaktor Karol Huszár. Budapest–Warszawa, 1936. 115–117); „Magyar hatás a kajhorvát keresztény terminológiában” [A szerző lábjegyzete szerint: „Egy készülő nagyobb tanulmány vázlat”] (Nyelvtudományi Közlemények 1936: 191–199). – Azonban bármennyire értékesek is Knieszának a szláv nyelvek magyar jövevényszavai

terén végzett kutatásai, nem mérhető össze azokkal a kimagasló eredményekkel, melyeket Kniezsa a magyar nyelv különféle jövevényszórétegeinek a vizsgálatában ért el. A jövevényszavak vizsgálatának a magyar nyelvtörténet számára különlegesen nagy a jelentősége. A magyar nyelv történetének kutatását ugyanis rendkívül megnehezíti az a körülmény, hogy sem a finnugor magánhangzórendszer nincs kellően tisztázva, sem pedig olyan régi magyar szövegekkel nem rendelkezünk, melyek alapján rekonstruálni lehetne az ősmagyar nyelv hangrendszerét. E hiányt a jövevényszavak vizsgálatából levont következtetésekkel pótolhatjuk valamelyest. Ez az oka annak, hogy a magyar nyelvudományban jóval nagyobb a jövevényszó-kutatás

szerepe, mint a germanisztikában, romanisztikában, szlavisztikában stb. Alig volt még magyar nyelvtudós, aki ne foglalkozott volna valamelyik jövevényszóréteg kérdésével.

Kniezsa mindenekelőtt arra volt predestinálva, hogy a magyar szókincsre gyakorolt szláv hatást vizsgálja. De a magyar nyelv szláv jövevényszavaival való intenzív foglalkozás során, mintegy e stúdium melléktermékeként Kniezsa értékes, újszerű megállapításokat tett a magyar nyelv egyéb jövevényszórétegeire vonatkozólag is. Hangtörténeti, jelentéstani és társadalomtörténeti kritériumok alapján kimutatta, hogy a magyar *marha*, *sajtár*, *püspök*, *püünkösd*, *kehely*, *zsoltár*, *monostor*, *pohár* valószínűleg nem szláv, hanem ófelnémet eredetű. Határozott véleményt for-

mált a középfelnémet szavak szláv közvetítésével kapcsolatban is. A korábbi kutatók ugyanis a *cérna*, *ciha*, *selma* stb. szavak esetében hangtani bizonyítékot láttak a szláv közvetítés mellett. Úgy gondolták, hogy a középfelnémet *e* szóvéggel szemben az *a* szóvég csak valamelyik szláv nyelvben, az *a* tövű deklinációba való beilleszkedés útján keletkezhett. Ezzel szemben Kniezsa azon a nézeten volt, hogy a magyar szóvégi *a* esetében a középfelnémet szóvégi redukált veláris magánhangzó (melyet írásban *e*-vel jelöltek) szabályos hanghelyettesítésével van dolgunk. A szláv közvetítés feltevésére tehát a *cérna*, *ciha*, *saroglya*, *selma* stb. esetében nincs szükség. A magyar *dézsma*, *esperes*, *remete*, *tányér* közvetlen forrását Kniezsa az olaszban kereste.

A Balkánról érkezett jövevényszavak vizsgálatakor a bizánci görögből való közvetlen átvételek egész csoportját fedezte fel a magyar szókincsben (*fátyol, iszák, paplan, fá-cán, kecele* ['miseruha; női felsőruha; stb.']) stb.); ezeknek a szavaknak egy része az udvari műveltség kifejezőkészletébe tartozik (*fátyol, hártya, paplan* stb.). – A német, olasz, bizánci görög stb. jövevényszavakról vallott nézeteit Kniezsa részben bedolgozta „A magyar nyelv szláv jövevényszavai” I. kötetébe, részben pedig cikkek formájában tette közzé. Vö.: „Magyar jövevényszóproblémák” (Nyelvtudományi Közlemények 1959: 267–279); *Gerely* (Magyar Nyelv 1963: 349–350); *Irha* (Adalék német eredetű szavaink szóvégi magánhangzóinak eredeté-

hez) (Magyar Nyelv 1964: 310–314); „*Csap és csapláros*” (Magyar Nyelv 1965: 132–141).

A MAGYAR NYELV

SZLÁV JÖVEVÉNYSZAVAI I.

A szláv jövevényszavak fontosságának tudatában Knieszsa már egyetemi hallgató korában (1924–1928) elhatározta, hogy feldolgozza a magyar nyelv szláv jövevényszórétegét. Valamennyi jövevényszóréteg közül ez a legszámosabb és legváltozatosabb, hiszen a magyar nyelvre gyakorolt szláv hatás több mint ezer éve tart szakadatlanul. Vermes Stefániának Bárczi Géza szótára (Magyar szófejtő szótár. Bp., 1941) alapján végzett statisztikája szerint (Nyelvtudományi Közlemények 1941–1943: 435) a ma-

gyar szókincsnek az a része, amelybe az uráli, finnugor és ugor kori örökségből származó szavak, továbbá a magyar nyelv külön életében, de nem idegen hatásra keletkezett szavak tartoznak, az egész szókincs 46,3%-át teszi ki; a szláv jövevényszavak részesedése 12,4%, a német jövevényszavaké 7,3%, a török jövevényszavaké 6,5%, a latin–görög jövevényszavaké 5,8%, az újlatin jövevényszavaké 2,1%, az egyéb jövevényszavaké 1,5%. Viszonylag igen magas az ismeretlen vagy bizonytalan etimológiájú szavak százaléka (18,1%). A magyar nyelvtörténet szempontjából elsőrendű fontosságú szláv jövevényszavak évszázadok óta foglalkoztatják a kutatókat. Már a dalmáciai Sebenicóban (Šibenik) született Faustus Verantius (Verancsics, Vrančić)

szótárában (Dictionarivm qvinque nobilissimarvm Evropae lingvarvm, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmatiae [!] et Vngaricae. Venetiis, 1595) külön függelék foglalja össze azokat a szavakat, melyeket a magyarok a „dalmátoktól” vettek át (Vocabvla Dalmatica qvae Vngari sibi vsvrparvnt. I. m. 118–122). A későbbi kutatók (Gyarmathi Sámuel, Stephan Leschka, Gregor Dankovszky és mások) a magyar nyelv szláv jövevényszavainak forrásnyelvei sorába bevonták a déli szláv nyelveken kívül a nyugati és keleti szláv nyelveket is. Alapos szlavisztikai ismeretekkel és szigorúan tudományos igénnyel Franz Miklosich nyúlt elsőnek a magyar szókincs szláv elemeihez (Die slavischen Elemente im Magyarischen. Wien, 1871. Denk-

schriften der philosophisch-historischen Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. XXI. Band). Miklosich munkájából szükségszerűen hiányzott a szótörténeti háttér; ennek felvázolásához ugyanis még nem voltak meg a szükséges segédeszközök (nyelvtörténeti szótárak stb.). Arra a kérdésre, mikor és honnan (mely nyelvekből) kerültek a magyarba szláv jövevényszavak, Miklosich nem tudott választ adni. A mikor? és a honnan? kérdésre Asbóth Oszkár (1852–1920), majd különösen Melich János (1872–1963) kereste a feleletet. Melich János hozzáfogott a magyar nyelv szláv jövevényszavainak összefoglaló feldolgozásához is, de ennek csupán a keresztény terminológiát tárgyaló része készült el (Szláv jövevényszavaink. I/1, 2. Bu-

dapest, 1903–1905). Egyre hátrányosabban érződött a szláv jövevényszavak modern, kritikai összefoglalásának hiánya. Az időközben hatalmasan megnőtt és a legkülönfélébb folyóiratokban stb. szétszórt anyagban még tapasztalt kutató is csak nagy munkával és idővesztéssel tájékozódhatott. Kniezsa tehát régóta esedékes mű elkészítésére vállalkozott, amikor egyetemi tanulmányai befejeztével megkezdte a magyar nyelv szláv jövevényszavaival foglalkozó korábbi irodalomnak, így Miklosich, Asbóth, Melich tanulmányainak kivonatolását és a legfontosabb szótári források kicédulázását. 1930-ban az anyag legnagyobb része már össze volt gyűjtve. Ekkor ütközött bele Kniezsa abba a jövevényszórétegbe, amelyik az oszmán-törökből száрма-

zik, de a magyarba esetleg déli szláv közvetítéssel kerülhetett. Minthogy pedig a XVI–XVII. századi források tanulmányozása során azt tapasztalta, hogy oszmán-török eredetű jövevényszavainknak csupán jelentéktelen hányada van szótározva, gyűjteni kezdte őket. Körülbelül négyszáz forrásmunkát tanulmányozott át, és olyan gazdag anyag birtokába jutott, mely új megvilágításba helyezte a magyar szókincsre gyakorolt oszmán-török hatást. A téma monografikus feldolgozásának nyomtatásban való közzétételére azonban akkor semmiféle lehetőség nem volt, s ezért Kniezsa az egész gyűjtőmunkát megszüntette. Néhány ekkortájt és később írott szómagyarázata határozottan turkológiai vonatkozású; vö. „*Oturál* [’megpihen; időzik, táboro-

zik'] (Egy oszmánli-török ige a magyarban.)" (Magyar Nyelv 1932: 242–243); *Csősz* (Magyar Nyelv 1934: 104–106); *Dandár* (Nyelvtudományi Közlemények 1935: 349); *Amandárság* ['duumviratus'] (Nyelvtudományi Közlemények 1935: 361); *Pajzán* (Magyar Nyelv 1938: 47–48). A magyar nyelv oszmán–török jövevényszavai teljes szintézisének elkészítéséről Kniezsának le kellett ugyan mondania, de összegyűjtött anyagának egy részét értékesíteni tudta későbbi, legnagyobb munkájának („A magyar nyelv szláv jövevényszavai”. I/1, 2. Bp., 1955) írása közben. Erre azonban csak hosszú évek múltán került sor. 1933-tól egészen 1952-ig Kniezsa István munkaerejét elsősorban a helynévkutatás és településtörténet, majd pedig a helyesírás-törté-

net kötötte le. A szláv jövevényszavak kérdését csak nagy ritkán érintette, egy-egy alkalmi szómagyarázatot, kisebb összefoglalást stb. közölve; vö. *Godolya* ['körtefa'] (Magyar Nyelv 1934: 52); *Lacsuha* ['rendetlen; lomha, dologtalan']. *Galagolya* ['szerzetes'] (Magyar Nyelv 1934: 184–185); *Szomoga* ['lapályos, vizenyős, kákatermő hely'] (Magyar Nyelv 1935: 231–237); „*Kór* szavunk eredete” (Magyar Nyelv 1939: 201–204); *Harisnya* (Magyar Nyelv 1940: 106–111); *Nádorispán* (Magyar Nyelv 1941: 16–19); „Magyar–szláv nyelvi érintkezések” (A magyarság és a szlávok. Szerkesztette Szekfű Gyula. Bp., 1942. 168–188); „Szláv jövevényeink tövégi magánhangzóinak történetéhez” (Magyar Nyelv 1943: 1–12); *Lengyel* (Magyar Nyelv 1947:

241–243); „Szláv jövevényszavaink a gazdasági élet köréből” (Magyar Nyelv 1950: 113–119); *Boldva. Magyal, muzsdal* [’tölgyfajta’]. *Kokojza* [’áfonya’] (Magyar Nyelv 1950: 260–264); *Rőzse* (Magyar Nyelv 1950: 309–314); *Ispán. Lugas. Tanya. Párta. Kocsonya. Vápa* (Magyar Nyelv 1953: 196–200); stb.

1952 szeptemberében, a „Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig” című könyve korrektúrájának lezárása után tért vissza Knieszsa István régen melengetett témájához, a magyar nyelv szláv jövevényszóretegének feldolgozásához. 1954. június 1-jére, tehát nem egészen két év leforgása alatt elkészítette a kétkötetesre tervezett mű szótárszerű I. kötetének kéziratát. A címszavak történetének, alakváltozatainak, jelenté-

seinek részletezése, a szláv megfelelések felkutatása, a címszavakra vonatkozó irodalom bírálata e meglepően rövid idő megfeszített munkájának eredménye.

„A magyar nyelv szláv jövevényszavai” I. kötete impozáns méretű: 1044 lapot tartalmaz. (Kniezsa eredetileg munkája terjedelmét 20 ívre tervezte, majd 30-ra módosította; végül is az I. kötet a szómutatók nélkül 61 ívre növekedett.) Monumentalitása szinte példátlan a jövevényszómonográfiák között. Rövidítésjegyzékéből kitűnik, hogy szerzője több mint 400 művet (forráskiadványt, szakkönyvet, folyóiratot stb.) használt rendszeresen. A kötet három fejezetre oszlik: 1. Szláv eredetű szavak. 2. Kétes eredetű szavak. 3. Nem szláv eredetű szavak. Az 1. fejezetben

a kétségtelenül szláv eredetű szavak
cikkei vannak (összesen 1252 címszó;
ebből 484 köznyelvi szó, 694 nyelvjá-
rási szó, 74 elavult szó.). A 2. fejezet-
be azok a szavak kerültek, amelyek-
nek szláv eredete lehetséges ugyan,
de vagy azért kétséges, mert megfele-
lő szó csak a magyarság szomszédsá-
gában élő szláv népek nyelvéből mu-
tatható ki és szláv alapon nem etimo-
logizálható, vagy pedig azért, mert a
szó a szlávságban is jövevény, és a
magyarban nem viseli magán a szláv
közvetítés kétségtelen bélyegét. A 2.
fejezet címszavainak száma 382; eb-
ből 147 köznyelvi szó, 209 nyelvjárá-
si szó, 26 elavult szó. A 3. fejezetbe
azokat a szavakat sorolta a szerző,
amelyeket eddig valaki – a szerző sze-
rint tévesen – a szlávból magyarázott,
holott azok biztosan nem a szláv

nyelvekből származnak. A 3. fejezet 428 szócikkből áll; ezek közül köznyelvi szót tárgyal 211, nyelvjárási szót 188, elavult szót 29. A három fejezet szócikkeinek együttes száma 2062. – Kniezsa munkájának tanulmányozása arról győzi meg az olvasót, hogy a hangtani, történeti, művelődéstörténeti és szóföldrajzi kritériumok gondos mérlegelése alapján a magyar nyelv szláv jövevényszavainak jelentős részénél közelebbről is meghatározható az átadó nyelv. (Vö.: Kniezsa: „A magyar állami és jogi terminológia eredete”. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 1955: 237–243, 263–265. – Németül: „Slawische Bestandteile der ungarischen staatlichen und juristischen Terminologie”. *Studia Sla-*

vica 1955: 363–370.) Gyakran azonban csak azt lehet megállapítani, hogy a szó valamely déli vagy északi szláv nyelvből származik, illetőleg azt, hogy az átadó szláv nyelvet beszélő nép a nyugati vagy keleti kereszténységhez tartozott. Sokszor még ennyire sem lehet leszűkíteni azt a kört, amelyből a kérdéses szó a magyarba került.

Knieszsa munkájának fő erőssége nem annyira a részletek aprólékos kimunkálásában, mint inkább a lényeges mozzanatok megragadásában, a legfontosabb szótörténeti és szóföldrajzi adatok összeállításában, valamint a nyelvészeti és tárgyi érvek kritikai mérlegelésében van. A szerző szigorú kritikája különösen a bizonytalan eredetű és a bizonyosan nem szláv eredetű szavak tárgyalásában

érvényesült kiválóan. Számos ponton módosította, helyesbítette, lényeges mértékben kiegészítette korábbi ismereteinket, úgyhogy Kniezsának e műve nemcsak a kutatás megelőző szakaszának lezárása, hanem minden további ez irányú vizsgálat szilárd alapja is. Anélkül, hogy ebből elméletet csinált volna, Kniezsa István gyümölcsözően alkalmazta az areális nyelvszemlélet elvét, és ragyogó gyakorlati példáját adta annak, hogyan kell Közép-Kelet-Európa tarkán változatos nyelveinek szókincsében a közös elemeket kimutatni. Műve a közös közép-kelet-európai szókészleti elemeknek valóságos enciklopédiája. A szótári adatok alapján végzett jövevényszó-kutatásnak ez Magyarországon a legkiemelkedőbb teljesítménye. Kniezsa a legtöbbet nyújtot-

ta, amit az úgynevezett szótárforgató etimologizálással (ahogyan Hadrovics László ezt az eljárást elnevezte) nyújtani lehet. Olyan hatalmas anyag feldolgozásában, amilyen a magyar nyelv szláv jövevényszórétege, egy ember erejéből többre nem is futhat. Nem kétséges, hogy a szavak a szótárakban a nagyobb szövegösszefüggésből és a művelődéstörténeti háttérből kiszakítva jelennek meg, s nemegyszer még a legnagyobb szótárak is cserbenhagyják az embert. A jövevényszavak történeti földrajzának felderítése és művelődéstörténeti hátterének megrajzolása csupán az úgynevezett forrásolvasó etimologizálással érhető el kellő pontossággal. Ebben az irányban, a széles körű, sok szempontú szótörténeti filológia megteremtésében kell keresnünk

szláv jövevényszavaink kutatásának további útját. Ezen az úton haladva fejleszthetők tovább Kniezsa nagyszerű eredményei.

„A magyar nyelv szláv jövevényszavai” II. kötetében Kniezsa a korábbi kutatások részletes történetével, az egyes nézetek jellemzésével és bírálatával, a szláv jövevényszavak hangtanával, szóképzésével, a rétegek kérdésével, a szóátvétel társadalmi háttérével és néhány egyéb részlettel, így például a jelentésfejlődés problémáival, a tükörszavakkal stb. kívánt foglalkozni. Ezt a kötetet azonban Kniezsa – noha lett volna rá még tíz éve – nem készítette el. További fárasztó anyaggyűjtésre, cédu-lázásra lett volna szüksége, de effajta munkát már annyit végzett életében, hogy belefáradt. (Vö.: „az unalmas

anyaggyűjtéstől a kutatók legnagyobb része, különösen idősebb korára megcsömörlik, és lehetőleg csak olyan munkát végez, amelyben a szükséges adattár már rendelkezésre áll". Nyelvtudományi Közlemények 1958: 475.) Technikai segédmunkaerő beállítását kérte. Sajnos, mire megkapta, már késő volt. Kniezsa csupán egyetlen kérdést tudott behatóbban megtárgyalni: a magyar nyelv szláv jövevényszavainak magánhangzó-kvantitását; lásd „Szláv jövevényszavaink magánhangzó-kvantitása” (Nyelvtudományi Közlemények 1963: 77–101); „Szláv jövevényszavaink magánhangzó-kvantitása II. (A szláv *i, u, y* hangok megfelelései)” (Nyelvtudományi Közlemények 1964: 59–65). Mindaddig nem volt tisztázva, hogy a magyar nyelv szláv jövevény-

szavaiban a magánhangzók hosszúsága a magyarban alakult-e ki vagy pedig a szláv nyelvekből került-e át. Knieszsa a szláv *a* és *e* hangok magyar megfelelőit vizsgálva arra a megállapításra jutott, hogy a magyar hosszúság a szláv *a* és *e* esetében általában a szláv nyelvi hosszúság helyén áll. Az ilyen esetek száma messze felülmúlja azokat, amelyek a mai szláv nyelvi rövidség helyén találhatók. Ezek a szláv nyelvekben ma rövid szótagok azonban eredetileg szintén hosszúak voltak, s csak az idők folyamán, utólag rövidültek meg. Valószínű, hogy a rövidülési folyamat a magyarság szomszédságában élő szláv népek nyelvében aránylag későn, csak a magyarsággal való érintkezés kezdete után indult meg. A szláv *i*, *u*, *y* hangoknál a kvantitáskülönbségek – a

szláv *a*, *ě*, *e* hangoktól eltérően – nem mint kvantitás-, hanem mint kvalitás-különbségek tükröződnek a magyar nyelv szláv jövevényszavaiban. Míg ugyanis a szláv rövid hangok a magyarban egy fokkal nyíltabbá, tehát *ě*, *o*-kká váltak, addig a hosszúak megmaradtak zártaknak, és nem fejlődtek egy fokkal nyíltabbá. – A magánhangzók kvantitásviszonyai alapján Knieszsa számos ponton módosította az egyes szláv jövevényszók közvetlen forrására vonatkozó korábbi véleményét. Bizonyosra vehető, hogy a jelentéstani, művelődéstörténeti stb. kérdések átfogó vizsgálata – mely a nagy monográfia II. kötetének lett volna tárgya – további módosításokat eredményezett volna. A mű akkor lett volna teljes. De csonkán is a magyar nyelvtudomány büszkeségei közé tartozik.

Kniezsának szándékában volt német nyelven is közzétenni, tehát a magyarul nem olvasó külföldi tudósok számára is hozzáférhetővé tenni nagy jövevényszó-monográfiáját, illetőleg annak rövidített változatát. Csak sajnálhatjuk, hogy nem keríthett rá sort.

A fentiek kiegészítéseként „A magyar nyelv szláv jövevényszavai” II. kötetének sajnálatos elmaradásával kapcsolatosan nyomatékosan meg kell említenem a következőket is. Az okot nemcsak és talán nem is elsősorban a szerző elfáradásában kell keresnünk, hanem a következőkben. Jóformán még meg sem száradt a nyomdafesték „A magyar nyelv szláv jövevényszavai”-nak példányain, amikor Pais Dezső tollából közlemény jelent meg „Pillantások »A ma-

gyar nyelv szláv jövevényszavai« egy-némely részletébe» (Magyar Nyelv 1955: 386–390) címmel. E négylapos közleményben mindössze két – lakonikus rövidségű – pozitív megállapítás olvasható Kniezsa művéről, mégpedig az, hogy „nagy méretű” és „illusztris”. Máskülönben csupa olyan helyreigazításokat és kiegészítéseket tartalmaz, amelyeket az váltott ki, hogy Kniezsa István néhol pontatlanul hivatkozott Pais Dezső valamelyik munkájára, máshol meg elkerülte a figyelmét Pais Dezső valamelyik véleménynyilvánítása. A közleményt az a – sokat sejtető – zárójeles kitétel zárta, hogy „Folytatnám”.

Való igaz, hogy Kniezsa István nem volt a filológiai akribia bajnoka. De ettől függetlenül és ennek ellenére önálló kutatásai alapján olyan

nagyszabású szintéziseket tudott alkotni, amelyek kiállják az idő próbáját. Ennek ő is tudatában volt. Méltán keserítette el és szegte kedvét az a fogadtatás, amelyben a „Pillantások...” című közlemény részesítette. Haláláig elemlegette. „A magyar nyelv szláv jövevényszavai” második kötetéből pedig – a magyar nyelvtudomány nagy kárára – nem lett semmi.

A NYELVTUDOMÁNYI KRITIKA
MESTERE

A nyelv kérdéseibe régtől fogva szeretnek beleszólni a nyelvész kutatókon kívül mások is. Knieszsa István határozottan elkülönítette egymástól a tudományos módszerességgel dolgozó szakembereket és a pusztán benyomásaikra, ötleteikre hagyatkozó

dilettánsokat. A dilettánsok legfőbb tulajdonságát abban látta, hogy minden egyes ötletüket halálosan komolyan veszik, és nem hagyják magukat másoktól meggyőzni. Ezzel szemben a szakképzett nyelvész fonetikai, szemantikai, szóképzéstani stb. törvényszerűséggel szorítja korlátok közé szabadon szárnyaló képzeletét, és irgalom nélkül időben kiselejtezi minden olyan ötletét, amely könnyűnek bizonyul kritikája mérlegén.

Kritikai élet, szakszerű kritikák nélkül nem fejlődhet egészségesen a nyelvtudomány egésze sem. Ahol az elfogulatlan bírálat nem jelöli ki minden jelentős mű reális helyét a nyelvészeti munkaeszközök sorában; ahol túlsúlyra jutnak a semmitmondó, formális, tartalomjegyzékszerű ismertetések; ahol akadnak törleszkedő

karrieristák, akik magánszorgalom-
ból vagy rendelésre émelyítő álkriti-
kakat szállítanak; ahol korszakos je-
lentőségű munkák maradhatnak tel-
jesen kritikai visszhang nélkül; ahol
egy etikailag nem finnyás önadmi-
nisztráló akár tucatnyi „kritikát” is
összeügyeskedhet könyvéről úgy,
hogy felcsillantja a vizsontszolgálat
reményét; ahol szerephez juthat az
„én dicsérem a te emberedet, te di-
csérd az én emberemet” korrupt el-
ve; ahol érett, nagy tudású és tapaszt-
alatú kutatók nem tartják magukhoz
méltónak recenziók írását, hanem a
kritika művelését átengedik azoknak,
akiknek sem elegendő tudásuk, sem
bátorságuk sincs ahhoz, hogy súlyo-
san latba eső véleményt mondhas-
sanak; ahol a karrierföltés erősebb le-
het, mint a tudományos igazságra va-

ló törekvés; ahol a kritikust jobban befolyásolja a megbírálandó könyv szerzőjének napi árfolyama a politikai vagy tudományos tőzsdén, mint maga a mű; – ott óhatatlanul torzulás áll be az értékek valós rendjében; ott rangja, beosztása szerint ítélik meg az embert, nem pedig teljesítménye szerint; ott nem az lesz a fontosabb, hogy mit írt valaki, hanem hogy ki írta; ott a gyengébb minőségűek háttérbe szoríthatják az értékesebbeket; ott a szelekciót felválthatja a kontraszelekció.

Kniezsa István életművében fontos helyet foglalt el a tudományos kritika. Kritikai tevékenysége három irányban folyt: a) idegen nyelvű ismertetéseket írt magyar tudományos munkákról a külföldi szakkörök számára; b) recenzeálta a magyarsággal,

a magyar nyelvvel kapcsolatos fontosabb külföldi munkákat; c) bírálta a jelentékenyebb magyar nyelvtudományi munkákat, hogy segítségükre legyen mind a szerzőknek, mind az olvasóknak.

Elegendő átlapoznunk az *Ungarische Jahrbücher* VIII [1928] – XIII. [1933] köteteit, hogy meggyőződhesünk, mennyi munkát áldozott Kniezsa a magyar tudomány iránt érdeklődő külföldi szakkörök helyes tájékoztatására. A „*Bücherschau*” rovat „I. K.” jelzésű referátumai nemcsak a magyar nyelvészet, hanem a társtudományok jelentősebb eredményeiről is beszámoltak, és alkalomszerűen bíráló megjegyzéseket is fűztek hozzájuk. Kniezsa ismertetéseinek terjedelme igen változatos volt, a pár soros annotált bibliográfiától a nagyobb

lélegzetű magyarázó összefoglalásig. A legértékesebb, leghasznosabb munkát talán Melich János „A honfoglaláskori Magyarország” című könyvének ismertetésével végezte, amelyet „Ungarn zur Zeit der Landnahme. (Mit einer Karte)” címmel tett közzé (Rocznik Slawistyczny 1933: 1–25). Knieszsa világosan összefoglalta a hatalmas anyagot felölelő, de meglehetősen laza szerkezetű könyv mondanivalóját, és kiemelte, hogy e könyv nélkülözhetetlen munkaeszközük lesz mindazoknak, akik a magyarországi helynevek eredetével, valamint magyar, szláv, német, román jövevényszó-kutatással akarnak foglalkozni. Nem hallgatta el azonban azt sem, hogy felfogása nem egyezik meg mindenben a szerzőével. Melich szerint például a nagyobb magyarországi fo-

lyók nevei közül a *Tisza*, *Szamos*, *Körös*, *Maros*, *Temes* nem szláv, hanem bolgár-török közvetítéssel került át a magyarba, Kniezsa viszont e magyarázatot nem tartotta kifogástalannak, s a közvetlen átadók sorából nem gondolta kirekeszthetőknek a szlávokat. Kniezsa nem osztozott Melichnek abban a véleményében sem, hogy azoknak a szlávoknak a nyelve, akik a magyarság honfoglalása előtt a Dunántúlnak a Balatontól északra eső részén laktak, nyugati szláv, azaz szlovák jellegű volt. Melich a szláv személynevekből alakult magyarországi helyneveket csupán akkor sorolta a szláv névadás körébe, ha a megfelelő magyar névben nyoma van a szláv *-ovъ*, *-inъ*, *-ice* stb. képzőnek. Ezzel szemben Kniezsa rámutatott arra, hogy az a magyar helynév,

mely látszólag singularis nominativusban álló szláv főnévvel esik össze, esetleg *-jb* képzős szláv melléknévre vagy *-i* végződésű pluralis nominativusban álló szláv főnévre is visszamehet. Kniezsa cikke tehát – mint láthatjuk – értékes kiegészítéseket nyújtott Melich könyvéhez. Különösen hangsúlyoznom kell annak az áttekintő térképnek a hasznosságát, amelyet annyira nélkülözünk Melich könyvében, s melyet Kniezsa István, a recensens rajzoltatott meg.

Kniezsa rendszeresen szemmel kísérte a külföldi szakmunkákat, és a kritikai tanulmányok egész sorát fűzte hozzájuk. Az „Újabb vélemények a magyar nyelv szláv jövevényszavainak eredetéről” (Nyelvtudományi Közlemények 1935: 350–361) című tartalmas cikkében két külföldi szer-

zőnek, a bolgár Benju Conevnek és a szlovák Pável Bujnáknak a nézeteit utasította el. Conev kritika nélkül a bolgárból akarta levezetni a magyar nyelv szláv jövevényszavainak túlnyomó többségét, még olyan szavakat is, amelyeket ugyanilyen joggal bármelyik szláv nyelvből lehet származtatni. Bujnák a magyar egyházi terminológia szláv jövevényelemeit vizsgálva arra következtetett, hogy e jövevényszavak cseh és szlovák papok révén a cseh, illetőleg a szlovák nyelvből kerültek a magyarba. Ezt az elméletet azonban a nyelvi tények tanúvallomásai nem támogatják. – Volt rá eset, hogy Knieszsa kritikai tanulmánya egész könyvet tett ki. Ilyen például a „Pseudorumänen in Pannonien und in den Nordkarpathen” (Archivum Europae Centro-Orien-

talis 1935: 97–220, 1936: 84–179) című munkája, mely tartósabb értékű, mint maga a könyv, melyhez kapcsolódott (Nicolae Drăganu, *Românii în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei și a onomasticei*. București, 1933). – Kniezsa széles körű történet- és nyelvtudományi erudíciója teljes érettségében nyilvánult meg a „*Hungarica im Lexikon der slawischen Altertümer*” (*Studia Slavica* 1965: 11–26) című cikkében, melyet röviddel halála előtt írt, bírálva a *Słownik starożytności słowiańskich* (Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych pod redakcją Władysława Kowalenki, Gerarda Labudy i Tadeusza Lehra-Spławińskiego. Tom pierwszy. A–E. Wrocław – Warszawa – Kraków, 1961) magyarországi vonatkozású részeit.

Számos magyar nyelvtudományi munkának Kniezsa jelölte ki a végleges helyét a nyelvészeti munkaeszközök sorában. Számára a kritika nem volt egyenlő a gáncsoskodással, leborongolással. Ha oka volt rá, nem fukarkodott az elismeréssel. Bárczi Géza kis magyar etimológiai szótára (Magyar szófejtő szótár) Kniezsa István értékelése szerint (Magyar Nyelv 1941: 283–286) „vitathatatlanul korszakalkotó munka” (i. h. 286), s „nincs benne egyetlenegy durva hiba sem. Valamennyi magyarázata az adatok és az eddigi fejtegetések gondos mérlegelésén alapszik” (i. h. 284). Aligha kételkedhetünk abban, hogy Kniezsa István elismerése valószínűleg szárnyakat adott Bárczi Gézának, és alkotó erejének teljes kibontakoztatására serkentette. Ne feledjük,

hogy Kniezsa mögött – kritikája írásakor – már tekintélyes, nagyszabású tudományos művek állottak. – Az aggodalom adta Kniezsa István kezébe a tollat, mikor Gombocz Zoltán és Melich János „Magyar etymologiai szótár”-át (I–II. *a-geburnus*. Budapest, 1914–1944) tette kritikusi mérlegére (Magyar Nyelv 1944: 158–168). Ez a hatalmas mű, melynek tudományos színvonala világviszonylatban is csaknem egyedülállóan magas, az évek múltával egyre jobban a teljesség elvének igézetébe került a címszavak, az alakváltozatok, a jelentések és a tulajdonképpeni etimológiai magyarázatok tekintetében egyaránt. Kniezsa a teljesség elvének eszményét azért látta veszélyesnek, mert ennek az elvnek az eluralkodása folytán a szótár befejezése a belátha-

tatlan jövőbe tolódott el. Rámutatott arra, „hogymológiai szótárról van szó, tehát olyan műről, amely nem az örökkévalóság számára készül (mint pl. egy anyagközlő munka: forráskiadvány vagy nyelvtörténeti, táj- vagy nagyszótár stb.), hanem elsősorban a mai szükségleteket van hivatva kielégíteni. Még a lehető legjobb etimológiai szótár is csak a mai források és a mai magyarázó elvek alapján nyilváníthat ilyen vagy amolyan véleményt egy szó származásáról, és mindig ki van téve annak, hogy újabb kutatások során egy-egy vélekedés holnap meghaladottá válik. Egy etimológiai szótár tehát, ugyanúgy, mint pl. egy történeti összefoglaló munka, nem készülhet nemzedékeken át a munka egyöntetűségének veszélye nélkül” (i. m. 160). Sajnos,

Kniezsa aggodalmát nem oszlatta el az idő: a „Magyar etymologiai szótár” befejezetlen maradt, nem jutott túl a *geburnus* szócikkén. Keserűen emlékezett meg róla Kniezsa egy későbbi tanulmányában: „én a Magyar Etymologiai Szótár – és annyi más nagyszerűen indult, félbemaradt munka – fiaskója óta a magyar tudományosság legkártékonyabb elvének a teljesség elvét tekintem. Ez a látszólag abszolút tudományos elv ugyanis tudományos életünknek szinte kerékkötője volt. Sok munka megjelenését megakadályozta, amelyek pedig ennek az elvnek despotizmusa nélkül valószínűleg megjelentek volna. Ez az elv nemcsak a megkezdett munkák befejezését tette kilátástalanná, hanem sokszor már a munkák megkezdését is megakadá-

lyozta. Én magam meg vagyok győződve, hogy az előttünk járt nemzedék azért nem hagyott ránk befejezett műveket, hanem csak torzókat, még ha azok monumentálisak is, mert a teljesség elve nem engedte őket befejezni” (Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára. Írták tisztelői, barátai és tanítványai. Szerkesztette Bárczi Géza és Benkő Loránd. Budapest, 1956. 329–330). – Valóságos kritikai remekművet írt Knieszsa az „Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek” című tankönyvsorozat 1951–1958-ban közzétett tizenkét füzetéről „Egy új magyar történeti nyelvtan felé (Észrevételek az Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetekről)” címmel (Nyelvtudományi Közlemények 1958: 475–488). Beállította a sorozatot a magyar nyelvtudomány

fejlődésének menetébe, és nagy területeket átfogó, sokágú ismereteire támaszkodva a kisebb-nagyobb problémák egész sorához szólt hozzá magvasan. Hangja – mint máskor is – öntudatos, de higgadt; nem a maga igazságát kereste, hanem az objektív igazságot. Bárczi Gézának „A magyar szókincs eredete” című könyvéről – egyebek között – ezeket írta: „A második kiadásban Bárczi jónak látta a magyar névkutatás legfontosabb eredményeit is feldolgozni. Nem tudom, hogy helyesen tette-e. A tankönyv nem való megoldatlan problémák körüli állásfoglalások regisztrálására, különösen akkor, ha az nem is tananyag. [...] Különösen a személynevekkel foglalkozó szakaszokat érzem nem kielégítőknek. Nem azért, mintha Bárczi rosszul foglalta volna

össze az eddigi kutatás eredményeit. Nem, az összefoglalás, mint összefoglalás kitűnő, ellenben: nem volt mit összefoglalni. Az eddigi kutatás ugyanis, beleértve még Pais Dezsőnek aránylag átfogó jellegű jelentés-tanát is, tulajdonképpen nem nyúlt az ómagyar személynévanyag zöméhez, hanem csupán mazsolákat sze-degetett belőle. Ebből pedig az ómagyar személynevek rendszerét rekonstruálni nem lehet. [...] A családnevek kialakulása (amit Bárczi kételeműnek nevez) talán elég szemléletesen van leírva, de a családnevek rendszerezését még csak meg sem kísérli. [...] A helynevekre vonatkozó fejezetek már sokkal világosabbak. Itt azonban Bárczi az összefoglalás számára sokkal jobban feldolgozott anyaggal rendelkezett. Mivel e megállapítások

zöme amúgy is tőlem származik, s Bárczi ezeket helyesen adja vissza, e fejezetekhez különösebb hozzáfűzni valóm nincs.” (I. m. 481–482.)

Csupán részleteket ragadtam ki Kniezsa István nagy odaadással végzett kritikai tevékenységéből, amelyet tudományos felelősségérzet hatott át, és amely mindenkor előrelendítette a tudományt. A nyelvészeti kritikának, ennek a rendkívül hasznos, de szerfölött hálátlan műfajnak Asbóth Oszkár (1852–1920) óta nem volt Magyarországon avatottabb és termékenyebb művelője, mint Kniezsa István. Míg azonban Asbóth bírázataiban a kíméletlen személyes támadások gyakran szorították háttérbe magukat a vitás problémákat, Kniezsát mindig csak a tudományos igazság keresése érdekelte.

Általános nyelvészeti szemléletét, érdeklődésének irányát és módszertani eljárását illetően Knieszsa István az ún. budapesti iskolához tartozott. Ez az iskola az újgrammatikus tanításokat fejlesztette tovább úgy, hogy nem fulladt bele a pozitívizmusba, amely kizárólag az adatokat veszi tudomásul, hanem kifejlesztette a nyelvészeti realizmust, amely ugyan mindig az adatokon, a valóságon épül, de az adatokat értelmezi, a hézagokat kitölti, tehát nem kapcsolja ki a gondolkodó nyelvész fegyelmezett fantáziáját sem, nem engedi meg, hogy a kutató helyett a módszer gondolkodjék. A „budapesti iskolá”-hoz sorolható nyelvészek a részletkutatások és anyaggyűjtések mellett egy-egy nagyobb méretű összefoglalásra is vál-

lalkoztak. (L. pl. Gombocz Zoltán – Melich János, Magyar etymologiai szótár. L. még „A magyar nyelv-tudomány kézikönyve.” Részlettanulmányok formájában felölelte volna a magyar történeti nyelvtudomány teljes problémakörét. Nem fejeződött be.) A Kniezsával egykorú magyar nyelvészek nem lettek hívei, de nem váltak ellenzőivé sem a Saussure nyomán kibontakozó modern nyelvtudományi elméleteknek. Erről Kniezsa a következőképpen nyilatkozott 1961-ben: „Bevezetőben arról, hogy miért nem lettünk mi sem fonológusok, sem strukturalisták. Mert én is azok közé tartozom, akiről köztudomású, hogy nem vagyok az. Talán nem mindenki tudja, hogyan született meg ez az új irányzat. Ez a történeti nyelvtudománnyal való tudatos

szembehelyezkedés formájában történt, úgyhogy azokban az országokban, azokon a területeken, ahol a történeti és összehasonlító nyelvészet munkáit tulajdonképpen már befejezték, ahol ezt a hatalmas nagy épületet lényegében felhúzták, amit az indogermanisztika és a nyelvtörténet jelent, ott nem maradt komoly teendő a későbbi kutatók számára. Így tehát a nyelvtudomány másik ágának, másik szempontjainak a problematikája lépett előtérbe, amelyet viszont az újgrammatikus iskola teljesen elhanyagolt... Nálunk ezzel szemben és ezt szeretném hangsúlyozni, a mai napig sincs elvégezve az a munka, amelyet az újgrammatikus iskola más nyelvterületeken ragyogóan elvégzett. Nincs megírva a magyar nyelvtörténet, etimológiai vizsgálata-

ink nincsenek befejezve, nyelvjárása-
ink nincsenek feldolgozva stb., úgy-
hogy rengeteg olyan teendő vár ránk,
és várt még több, mikor működésün-
ket kezdtük, amelyek máshol réges-
régén be voltak fejezve. És ez az oka
annak, hogy mi, a mi generációnk,
bár személy szerint is meglehetősen
jó kapcsolatban álltunk a prágai fo-
nológiai iskolával, annak jóformán
minden eredményét ismertük, ehhez
nem csatlakoztunk. Úgy éreztük,
hogy mi nem tudjuk vállalni azt az
újabb munkát, mikor még a magunk
elé tűzött feladatokat sem végeztük
el. Ennyit talán erről. Bár köztünk is
akadt, Laziczius Gyula személyében,
aki vállalta az új nyelvtudományi
iránynak a művelését, sajnos azonban
ennek komoly folytatása nem volt.
Hogy ennek mi volt az oka, azt itt,

jelenleg tárgyalni nem érdemes. Kétségtelen tény azonban, hogy mi első kézből kaptuk annak az új nyelvészeti iskolának az eredményeit. Elszakadtunk azonban ettől az új fejlődéstől a II. világháború után, amikor elvesztettük kapcsolatainkat a tulajdonképpeni strukturalistákkal. És ebben bizonyos mértékben már nemcsak mi vagyunk hibásak, hanem hibásak a körülmények is. Kétségtelen tény azonban, hogy ezt már nem volt módunkban tanulmányozni, nem volt módunk úgy megismerni, ahogy pl. a fonológiai iskolát, a prágai iskolát megismertük. És így nem is tudtuk tanítványainknak közvetíteni... Ami mármost a strukturalizmusnak nálunk is való meghonosítását illeti, én azt a legmelegebben üdvözlöm, hiszen mi (és nem csak a magam ne-

vében beszélhetek, hanem azt lehet mondani, hogy valamennyi velem egykorú nevében) sohasem álltunk útjában az új irányzatoknak. Igaz ugyan, ezt soha nem propagáltuk, nem hirdettük, nem tanítottuk, nem próbáltuk meghonosítani, de sohasem álltuk útját meghonosodásuknak. Mindig szívesen láttuk az olyan törekvéseket, amelyek az új nyelvészeti irányzatnak a megismerésére vezettek. . . . Én ezentúl se leszek strukturalista, ha már eddig nem lettem, de feltétlenül örömmel üdvözölöm ezeknek az új irányzatoknak Magyarországon való meghonosításának a lehetőségét, és remélem, hogy mi nemcsak át fogunk venni eredményeket ezen a téren, hanem itt is, más iskolákhoz hasonlóan, igen produktív munkát is tudunk végezni” (A Ma-

gyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 1961: 39–40). Lapozzuk át a Kniezsa Istvántól szerkesztett *Studia Slavica* köteteit, és meglátjuk: Kniezsa nem csupán ünnepélyesen deklarálta az új nyelvtudományi irányzatok megismerésének és művelésének szükségességét, hanem folyóiratában is helyet biztosított ilyen jellegű cikkeknek, bírálatoknak. Szavai és tettei fedték egymást.

A TUDÓS ÉS AZ EMBER

Kniezsa István egész tudományos munkásságát a szenvedélyes igazságkeresés láza hatotta át. Minden kérdésben, amelyhez hozzányúlt, erős kritikájú rendszerezőnek bizonyult, aki biztos kézzel választotta el a he-

lyeset a selejttől. Összefoglaló jellegű munkáiban tartózkodóan járt el az új problémák felvetése terén, óvakodott a túlkövetkeztetésektől, a nem eléggé megalapozott ötletektől. Bátran szállt szembe a tudományos tévtanokkal, leszámolt a tudományban időnként fel-felbukkanó illúziókkal, bármely nemzet hiúságának hízelegjenek is. Tudományos munkásságában arra törekedett, hogy a tényeket határozottan különválassa a föltevésektől. Ennek érdekében alapos forrástanulmányokat végzett. Kevesen foglalkoztak a könyvnyomtatás előtti magyar nyelvemlékekkel olyan behatóan, mint ő. Nyelvtörténész volt ízig-vérig: a nyelvi jelenségek genezise, fejlődése, a nyelv dinamizmusa érdekelte. A hangsúlyt mindig a tartalomra helyezte, nem pedig az aprólé-

kos műgonddal csiszolt formára; stílusa ezért néhol döcögős, de mindig erőteljes és kifejező. Üres frázist le nem írt. Munkáiban is olyannak mutatkozott, amilyen valójában volt. Legendák jártak közvetlenségéről, egyenes szókimondásáról, minden nagyképűséget elutasító, nemes egyszerűségéről. Impulzív egyéniségét, férfias báját el nem fakuló emlékként őrzik mindazok, akik környezetéhez vagy akár csupán ismeretségi köréhez tartoztak. Volt humorérzéke. Nagyokat tudott nevetni. Benne testesült meg a szobatudós ellentéte. Szeretett mindent, amiben élet lüktet. Szerette az embereket: az egyszerűeket, a tudósakat, a fiatalokat. Tanítványaival, munkatársaival szemben igényes volt, de támogatását sem tagadta meg tőlük soha. Hitt a tudományban, be-

csülte a munkát, gyűlölte a hazugságot, a képmutatást. Kibékíthetetlenül szemben állott a cinikus, kiégett entellektüelek világával. Plebejus frissességét, fogékonyságát haláláig megőrizte. Sokat olvasott. Áldozott a könyvekre. Állandóan fejlesztette, tökéletesítette tudását. A tudományokon kívül érdekelték a művészetek is. Utolsó éveinek nagy élménye volt, hogy értője és élvezője lett a modern zenének, Bartók Béla alkotásainak.

Érdemes felidéznünk azokat az elégikus gondolatokat, amelyeknek Knieszsa István 1955-ben adott hangot Baleczky Emil társaságában: „Ha meghalok, és ti, barátaim, összejöttök, ne beszéljete a halálomról. Gyűlölöm a halottak kultuszát, ki nem állhatom a múmiakultuszt, ame-

lyen az ókori Egyiptom kultúrája fel-
épült. Úgy beszéljeteek rólam, mintha
élnék, s ha jónak látjátok, baráti po-
harazás közben szóljatok rólam jó
szót.”

JELENTŐSÉGE

Munkássága, embersége előkelő helyet biztosít Kniezsa István számára a magyar nyelvtudomány történetében. Századunk közepének legnagyobb magyar nyelvtudósai is csak melléje volnának állíthatók, ha mindenáron rangsorolni akarnánk őket.

Kniezsának a helynévkutatás terén vannak a legelvitathatatlanabb érdekei. Ilyen kérdésekben az ő eredményeit nemhogy nem lehet megkerülni, hanem egyenesen belőlük kell kiindulni.

Maradandót alkotott a jövevény-szó-vizsgálatokban, különösen a magyar nyelv szláv jövevényelemeinek a

kutatásában is. Nagy kár, hogy ezeket a vizsgálatait nem sikerült lezárnia.

A magyar helyesírás történetének a könyvnyomtatás előtti korszakáról az ő könyve nyújt megbízható tájékozódást. De értékes eredményeket mutatott fel számos más kutatási területen, így speciális szláv témákban is.

Kritikusi munkássága példa lehet mindenki számára, aki szívén viseli a magyar nyelvtudomány ügyét.

BIBLIOGRÁFIA

KNIEZSA ISTVÁN FŐBB MUNKÁI

- A magyar helyesírás a tatárjárásig.* Bp., 1928.
- A szláv tudományos élet és a magyarság.* In: Jancsó Benedek Emlékkönyv. Bp., 1931. 340–346.
- A szlávok.* Bp., 1932.
- A magyar zs hang eredete.* Magyar Nyelv 1933: 94–104, 142–157.
- Przyczynki do słownika polabskiego.* Poznań, 1933. (Különnyomat: Slavia Occidentalis XI, 4–7.)
- Ungarn zur Zeit der Landnahme.* (Mit einer Karte.) Kraków, 1933. (Különnyomat: Rocznik Slawistyczny XI, 1–25.)
- Felvidéki családnevek. A XVI–XVIII. századi felvidéki tót, rutén és magyar családnevek nyelvészeti vizsgálata.* Bp., 1934. (Litografálva 15 pld-ban.)
- A tót és lengyel költőzködő pásztorkodás magyar kapcsolatai.* Ethnographia–Népelet 1934: 62–73.
- Z historycznych zagadnień dialektu wschodnio-słowackiego.* (Quelques problèmes historiques

- du dialecte slovaque de l'est). Kraków, 1935.
(Extrait du Bulletin de l'Académie Polonaise
des Sciences et des Lettres. Cracovie 1935.)
- Újabb vélemények a magyar nyelv szláv jöve-
vényszavainak eredetéről.* Nyelvtudományi
Közlemények 1935: 350–361.
- Magyar hatás a kaj-horvát keresztény terminoló-
giában.* (Lábjegyzet: Egy készülő nagyobb ta-
nulmány vázlat.) Nyelvtudományi Közle-
mények 1936: 191–199.
- Pseudorumänen in Pannonien und in den Nord-
karpathen.* Bp., 1936.
- A nyugatmagyarországi besenyők kérdéséhez.*
Bp., 1937. (Különlenyomat a Domanovszky-
Emlékkönyvből.)
- Zur Frage der gepidisch-rumänischen Symbiose in
Siebenbürgen.* Bp., 1937.
- Magyarország népei a XI-ik században.* In: Em-
lékkönyv Szent István király halálának ki-
lencszázadik évfordulóján. Szerk. Serédi
Jusztinián. II. Bp., 1938. 365–472. – Néme-
tül: *Ungarns Völkerschaften im XI. Jahrhun-
dert.* (Mit einer Kartenbeilage.) Bp., 1938.
- Az esztergomi káptalan 1156. évi dézsmajegyzé-
kének helységei.* Századok 1939: 167–187.
- A megtelepedett magyarság népi alkata.* Bp.,
1939. (Különlenyomat a Magyar Művelődés-
történet I. kötetéből: 161–172.

Cirillbetűs szláv szövegek nemzetközi tudományos átírása. Bp., 1939. (Az Orsz. Széchényi Könyvtár Kiadványai VIII.)

Gepidák voltak-e székelyek? [Veszprém,] 1939.
Szent István-kultusz és a szlovákok. Kecskemét, 1940.

Adalékok a magyar-szlovák nyelvhatár történetéhez. Bp., 1941. – Németül: *Zur Geschichte der ungarisch-slowakischen ethnischen Grenze* (Mit 6 Kartenbeilagen.) Bp., 1941.

Erdély földrajzi nevei. Bp., 1941. (Különlenyomat a Magyar Történelmi Társulat kiadásában megjelent „Erdély” című munkából.) – Olaszul: *La toponomastica transilvana.* Bp., 1941. (Estratto dall'opera „Transilvania” pubblicata a cura della Società Ungherese di Storia.)

Erdély a honfoglalás korában és a magyarság megtelepedése. In: *Erdély és népei.* Szerk. Mályusz Elemér. Bp., 1941. 19–34.

A szlávok őstörténete. In: *A magyarság és a szlávok.* Szerk. Szekfű Gyula. Bp., 1942. 7–41.

Magyar-szláv nyelvi érintkezések. In: *A magyarság és a szlávok.* Szerk. Szekfű Gyula. Bp., 1942. 168–188.

Elvonás magyar-tót helynevekben. In: *Emlékkönyv Melich János hetvenedik születésnapjára.* Bp., 1942. 196–204.

A szláv apostolok és a tótok. Bp., 1942. – Néme-

- tül: *Die Slawenapostel und die Slowaken*. Budapest–Leipzig, 1942.
- Erdély víznevei*. Két térképmelléklettel. Kolozsvár, 1942. – Németül: *Die Gewässernamen des östlichen Karpathenbeckens*. Berlin, 1943.
- Az Ecsedi-láp környékének szláv eredetű helynevei*. Debrecen, 1943.
- Nyelvészet és őstörténet*. In: A magyarság őstörténete. Szerk. Ligeti Lajos. Bp., 1943. 178–190.
- Keletmagyarország helynevei*. In: Magyarok és románok. Szerk. Deér József és Gáldi László. I. Bp., 1943. 111–113.
- A párhuzamos helynévadás. Egy fejezet a településtörténet módszertanából*. Bp., 1944.
- Notes sur l'histoire des consonnes palatales du slovaque*. Études Slaves et Roumaines 1948: 2–6.
- Zur Geschichte der Jugoslawismen im Mittelslowakischen*. Études Slaves et Roumaines 1948: 139–147.
- Autour du problème des traditions de Cyrille et Méthode*. Études Slaves et Roumaines 1948: 237–244.
- A zobori apátság 1111. és 1113. évi oklevelei, mint nyelvi (nyelvjárási) emlékek*. Debrecen, 1949.
- A honfoglalás előtti szlávok nyelve a Dunántúlon*. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közlemé-

- nyei 1952: 373–390, 396–397. – Németül: *Die Sprache der alten Slawen Transdanubiens*. *Studia Slavica* 1955: 29–47.
- Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig*. Bp., 1952.
- A magyar helyesírás története*. Bp., 1952. Második, javított kiadás. 1959.
- A magyar nyelv szláv jövevényszavai*. I. Bp., 1955. Második kiadás. 1974.
- A magyar állami és jogi terminológia eredete*. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 1955: 237–243, 263–265. – Németül: *Slawische Bestandteile der ungarischen staatlichen und juridischen Terminologie*. *Studia Slavica* 1955: 363–370.
- További pillantások „A magyar nyelv szláv jövevényszavai” néhány részébe*. In: Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára. Bp., 1956. 329–336.
- Egy új magyar történeti nyelvtan felé (Észrevételek az Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetekről)*. *Nyelvtudományi Közlemények* 1958: 475–488.
- A magyar szlavisztika problémái és feladatai*. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 1958: 69–90, 117–120.
- A szlovák helynévtípusok kronológiája*. In: Név-

- tudományi vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság névtudományi konferenciája 1958. Bp., 1960. 19–26. – Németül: *Chronologie der slowakischen Ortsnamentypen*. *Studia Slavica* 1959: 173–181.
- Charakteristik der slawischen Ortsnamen in Ungarn*. *Studia Slavica* 1963: 27–44.
- Szláv jövevényszavaink magánhangzó-kvantitása*. *Nyelvtudományi Közlemények* 1963: 77–101. II. (*A szláv i, u, y hangok megfelelései*.)
- Nyelvtudományi Közlemények* 1964: 59–65.
- Hungarica im Lexikon der slawischen Altentümer*. *Studia Slavica* 1965: 11–26.
- A magyar és szlovák családnevek rendszere*. Bp., 1965.

KNIEZSA ISTVÁN SZERKESZTŐI TEVÉKENYSÉGE

- Településtörténeti tanulmányok*. Sorozat. Bp., 1943–1944. A sorozat 2. köteteként jelent meg Kniezsa István: A párhuzamos helynévadás.
- Monumenta Transsilvanica*. Sorozat. Szerk. Tamás Lajos, Kniezsa István. Kolozsvár, 1943–1944. A sorozatban három kötet jelent meg: 1. XVI. századi magyar orvosi könyv. (Bevezetéssel ellátva közzéteszi Varjas Béla.) 1943. 2. Veress Endre: Báthory István erdélyi fejede-

- delem és lengyel király levelezése. I–II. 1944.
3. Jakó Zsigmond: A gyalui vártartomány urbáriumai. 1944.
- Études Slaves et Roumaines*. Folyóirat. I (1948)–II/1. (1949). A folyóirat további megjelenését a marrizmus hazai képviselői akadályozták meg.
- Stredoveké české listiny*. Redigovali a jazykovednými poznámkami opatrili: Štefan Kniezsa, Peter Király. Bp., 1952. (Magyarországi szláv nyelvemlékek I. Szerkeszti Kniezsa István.)
- Magyarországi szláv nyelvemlékek*. (A sorozatban két kötet jelent meg: 1. *Stredoveké české listiny*. 2. Gy. Décsy: *Eine slowakische medizinische Handschrift aus dem 17. Jahrhundert*. Monographische Bearbeitung eines Sprachdenkmals. Bp., 1956.
- Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*. Folyóirat. I (1955)–XI (1965).
- Általános nyelvészet, stilisztika, nyelvjárástörténet*. A III. Országos Magyar Nyelvészkonferenczus előadásai. (Budapest, 1954. november 11–13). Bp., 1956.

A KNIEZSA ISTVÁN RÓL SZÓLÓ IRODALOMBÓL

- БАЛЕЦКИЙ, Э.: Иштван Книежа 1898–1965.
Studia Slavica 1965: 3–10.

- БАЛЕЦКИЙ, Э.: Библиография работ И. Кние-
жи. *Studia Slavica* 1966: 465–480.
- BARBARIČ, ŠTEFAN: Spomin na profesorja Istvá-
na Kniezso. *Jezik in slovstvo* 1966: 37–38.
- BÁRCZI GÉZA: Kniezsa István: Helyesírásunk
története a könyvnyomtatás koráig. *Magyar
Nyelvőr* 1953: 278–279.
- BÁRCZI GÉZA: Kniezsa István: A magyar helyes-
írás története. *Magyar Nyelvőr* 1953: 279–
280.
- BÁRCZI GÉZA: Kniezsa István 1898–1965. *Ma-
gyar Nyelv* 1965: 131–132.
- BENKŐ LORÁND: Helyesírásunk története a
könyvnyomtatás koráig. *Magyar Nyelv* 1953:
13–25.
- BENKŐ LORÁND: Pais Dezső. Bp., 1993. (A múlt
magyar tudósai.) 51, 69, 87, 164.
- CSIGE KATALIN: Adalékok Kniezsa István
„Szlovák és kárpátukrán névképzés” című
tanulmányához. In: *Tanulmányok a magyar
nyelvtudomány történetének témaköréből.*
Szerkesztette KISS JENŐ és SZÜTS LÁSZLÓ.
Bp., 1991. 127–131.
- DÉCSY, GY.: István Kniezsa (1. 12. 1897 [helye-
sen: 1898]–15. 3. 1965). *Ural-Altaische Jahr-
bücher* 1967: 85–86.
- HADROVICS LÁSZLÓ: Szláv jövevényszavaink
kérdéséhez. Hozzászólás Kniezsa István „A

magyar nyelv szláv jövevényszavai” c. könyvéhez. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 1957: 133–168.

HADROVICS LÁSZLÓ: Kniezsa István 1898–1965. Magyar Tudomány 1965: 519–521.

HADROVICS, L.: Das Leben und Wirken von István Kniezsa 1898–1965. *Studia Slavica* 1966: 5–11.

HADROVICS, L.: Die slavischen Elemente im Ungarischen. Anlässlich des Buches von St. Kniezsa: A magyar nyelv szláv jövevényszavai [Die slavischen Lehnwörter der ungarischen Sprache]. I. 1, 2. Budapest 1955. Akademie-Verlag. 1043 S. In: Zeitschrift für slavische Philologie 1961: 1–28.

HAUPTOVÁ, ZOE: István Kniezsa (1898–1965). *Slavia* 1965: 660–661.

KÁROLY SÁNDOR: Tudósmagatartások néhány nyelvészportré tükrében. (Szemelvények a magyar nyelvtudomány történetéből.) Általános Nyelvészeti Tanulmányok XIII (1981): 263–278. Kniezsa Istvánról 271–278, különösen 274–275.

KIPARSKY, V.: István Kniezsa I. 12. 1898–1965. 3. 1965. Finnisch-ugrische Forschungen 1966–1967: 295–301.

KISS, LUDWIG: Kniezsa István: A magyar nyelv

- szláv jövevényszavai – Die slawischen Lehnwörter der ungarischen Sprache I. Rocznik Slawistyczny 1958: 53–65.
- KISS, LAJOS: István Kniezsa (1898–1965). Revue des Études Slaves 1967: 450–453.
- KISS LAJOS: Kniezsa István. Bp., 1968. – Németül: Stefan Kniezsa. Acta Linguistica 1966: 337–362.
- KISS, LAJOS: Kniezsa István: A magyar és szlovák családnevek rendszere [= Das System der ungarischen und slowakischen Familiennamen]. Beiträge zur Namenforschung. Neue Folge IV (1969): 65–68.
- KISS LAJOS: Nyolcvan éve született Kniezsa István. Magyar Nyelv 1979: 373–376. – Németül: Vor 80 Jahren ist István Kniezsa geboren. Studia Slavica 1980: 225–228.
- Kniezsa István. In: Encyklopédia Slovenska. III. Bratislava, 1979. 94.
- KRONSTEINER, OTTO: István Kniezsa I. XII. 1898–15. III. 1965. Wiener Slavistisches Jahrbuch 1965: 190–192.
- LIGETI LAJOS: Kniezsa István 1898–1965. Magyar Nyelv 1965: 129–131.
- MELICH JÁNOS osztályelnök üdvözlő beszéde Kniezsa István lev. taghoz székfoglalója alkalmából, 1940. május 6-án. Akadémiai Értesítő 1940: 385–389.

MIKESY, S.: Stefan Kniezsa (1898–1965). *Onoma* XI (1964/65): 336–340.

ONDRUŠ, ŠIMON: Za akademikom Štefanom Kniezsom. *Jazykovedný časopis* 1965: 189–191.

PAIS DEZSŐ: Pillantások „A magyar nyelv szláv jövevényszavai” egynémely részletébe. *Magyar Nyelv* 1955: 386–390.

SIPOS, ISTVÁN: Istvan Kniezsa jako onomasta. *Onomastica* 1969: 311–320.

ŠMILAUER, VLADIMÍR: Jihoslovenská příjmení z 15.–18. století. Kniezsa István, A magyar és szlovák családnevek rendszere (Soustava ma-d’arských a slovenských příjmení). *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV* 1965: 171–178.

SZABÓ T. ATTILA: Kniezsa István szerepe a magyar szókincs román eredetű feudalizmus-kori elemeinek vizsgálatában. In: SZABÓ T. ATTILA: *Nyelv és múlt. Válogatott tanulmányok, cikkek III.* Bukarest, 1972. 517–523.

SZÉPE, GYÖRGY: István Kniezsa. *Trstena* 1, XII. 1898–Budapest 15, III. 1965. *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics*. 1966: 195–199.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: Néhány megjegyzés „A magyar helyesírás történeté”-hez. *Magyar Nyelv* 1953: 26–28.

UNGVÁRY KRISZTIÁN: Konszolidáció és meg-

torlás az ELTE Bölcsészkarán. Az 1956 utáni konszolidáció és megtorlás történetéhez. Valóság 1994/1. sz. 72–94 (különösen 72, 79, 80, 83, 92).

ÚRHEGYI EMILIA: Slovenské jazykové pamiatky z Maďarska I. Rediguje Štefan Kniezsa. Stredoveké české listiny. – Magyarországi szláv nyelvemlékek I. Szerkeszti Kniezsa István. Középkori cseh oklevelek. Magyar Nyelv 1952: 243–254.

A kiadásért felelős
az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat
igazgatója

A nyomdai munkálatokat
az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat
végezte

Felelős vezető: Zöld Ferenc
Budapest, 1994

Nyomdai táskaszám: 22784

Felelős szerkesztő: Giliczéné Szamák Ágnes
Műszaki szerkesztő: Kiss Zsuzsa

Kiadványszám: 205

Megjelent 3,51 (A/5) ív terjedelemben

Hird. melléklet
HU ISSN 0133-1884



